UNIEWAŻNIENIE MAŁŻEŃSTWA

I. Kwestie materialne z aspektami formalnymi

W polskim prawie rodzinnym swoboda osób zawierających małżeństwo została ograniczona zwłaszcza na skutek określenia przez ustawodawcę w KRO okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa, czyli tzw. zakazów, przeszkód zawarcia małżeństwa; tzw. „braków" pełnomocnictwa oraz wad oświadczenia woli. Zaistnienie w chwili zawarcia małżeństwa, którejkolwiek z tych podstaw może być uzasadnieniem do żądania unieważnienia zawartego związku małżeńskiego.

W naszym systemie prawnym podstawę do unieważnienia zawartego związku małżeńskiego mogą stanowić przede wszystkim:

1.1. OKOLICZNOŚCI WYŁĄCZAJĄCE ZAWARCIE MAŁŻEŃSTWA:

1) nieukończenie przez mężczyznę lub przez kobietę osiemnastu lat (art. 10 § 1);

I. Przeszkoda wieku

1. W obecnie obowiązującym KRO, po nowelizacji na podstawie ustawy z 24.7.1998 r. o zmianie ustaw – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw, która weszła w życie 15.11.1998 r., art. 10 § 1 KRO otrzymał brzmienie, zgodnie z którym wprowadzono **jednolity wiek** lat 18 do zawarcia małżeństwa przez kobietę i mężczyznę oraz umożliwiono, jak dotychczas, zezwolenie z ważnych powodów na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat 16, gdy z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny (pominięto przesłankę interesu społecznego).

2. Ustawa nie określa natomiast górnej granicy wieku do zawarcia małżeństwa. Tym samym nie zamyka możliwości zawarcia związku małżeńskiego nawet w bardzo późnym okresie życia, zasadnie wychodząc z założenia, że należy pozostawić w tym zakresie pełną **swobodę woli** nupturientom, którzy nawet u kresu życia będą chcieli zawrzeć małżeństwo, skłaniani do tego różnorodnymi motywami.

II. Unieważnienie małżeństwa z powodu braku przepisanego wieku

1. Legitymacja czynna. Unieważnienia małżeństwa z powodu braku przepisanego wieku może żądać każdy z małżonków (art. 10 § 2) oraz na zasadach ogólnych prokurator (art. 22).

2. Ustawodawca wprowadził **ograniczenie legitymacji czynnej** w przypadku zajścia kobiety w ciążę (art. 10 § 4). Zdaniem K. Pietrzykowskiego przysługuje ona wyłącznie samej kobiecie, z wyłączeniem legitymacji jej małżonka oraz prokuratora (w odniesieniu do tego ostatniego autor twierdzi, że jest to dominujący pogląd w doktrynie). Powołuje się on na pogląd J. Winiarza (zob. *tenże*, [w:] System Prawa Rodzinnego, s. 209), który w zasadzie opowiada się za wyłączeniem legitymacji prokuratora; gdyby jednak prokurator wytoczył powództwo, to sąd mógłby je uwzględnić tylko w razie przyłączenia się żony do żądania prokuratora oraz pogląd

Z. Wiszniewskiego (zob. *tenże*, [w:] Komentarz KRO, 1975, s. 71), który jest zdania, że można bronić poglądu, iż legitymacja prokuratora dotyczy tylko podstaw takich powództw o unieważnienie małżeństwa, które są wspólne dla wszystkich zainteresowanych, nie dotyczy zaś – ze względu na ściśle osobisty charakter niektórych żądań – tych podstaw, które są zastrzeżone tylko dla ściśle określonych osób, jak np. w wypadku unieważnienia małżeństwa zawartego pomimo braku przepisanego wieku, jeżeli żona zaszła w ciążę. Odmienny pogląd, z którym się należy zgodzić, na ten temat prezentuje K. Gromek, która uważa, że prokuratorowi w tym przypadku przysługuje legitymacja czynna bez żadnych ograniczeń. Wynika to z art. 22, który ma charakter *lex specialis* w stosunku do wszystkich wcześniejszych przepisów KRO dotyczących legitymacji czynnej w procesie o unieważnienie małżeństwa, w tym także do art. 10 § 4. Zgodnie ze stanowiskiem SN zawartym w wyroku z 23.4.1968 r. (II CR 77/68, OSN 1969, Nr 2, poz. 32) przepis art. 10 § 3 zd. 2 (obecnie art. 10 § 4) **wyłącza legitymację czynną męża** do wystąpienia z powództwem o unieważnienie małżeństwa z powodu braku przepisanego wieku w wypadku zajścia żony w ciążę niezależnie od tego, czy fakt ten nastąpił przed, czy po zawarciu małżeństwa, byleby ciąża istniała w czasie trwania małżeństwa. Pogląd ten jest zgodny z brzmieniem przywołanego wyżej przepisu oraz odpowiada **regule** *favor matrimonii*.

3. Z art. 10 § 2 wynika *expressis verbis*, że w zasadzie **nie jest dopuszczalne unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody wieku w sytuacji, gdy sąd opiekuńczy udzielił kobiecie zezwolenia na zawarcie tego małżeństwa**. Jeżeli jednak kobieta nie ukończyła lat 16, **sąd może** unieważnić małżeństwo niezależnie od tego, czy uzyskała ona zezwolenie sądu opiekuńczego.

4. Małżeństwo zawarte wbrew przeszkodzie wieku **ulega konwalidacji**, jeżeli powództwo o unieważnienie takiego małżeństwa nie zostało wniesione **przed ukończeniem** przez małżonka **lat 18** (art. 10 § 2). Odnosi się to do następujących sytuacji:

1) zawarcia małżeństwa przez kobietę, która nie ukończyła lat 16, niezależnie od tego, czy uzyskała ona zezwolenie sądu opiekuńczego;

2) zawarcia małżeństwa przez kobietę, która nie ukończyła lat 18, ale ukończyła lat 16 i nie uzyskała zezwolenia sądu opiekuńczego;

3) zawarcia małżeństwa przez mężczyznę, który nie ukończył lat 18.

Chwilą decydującą o konwalidacji małżeństwa jest chwila wytoczenia powództwa o unieważnienie małżeństwa.

2) ubezwłasnowolnienie całkowite (art. 11 § 1);

I. Przeszkoda ubezwłasnowolnienia całkowitego

1. Przeszkoda ubezwłasnowolnienia całkowitego jako okoliczność wyłączająca zawarcie związku małżeńskiego zawarta z KRO odwołuje się do art. 13 § 1 KC zgodnie, z którym ubezwłasnowolniona całkowicie może być osoba, która ukończyła lat 13, jeżeli wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych,

w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem. O ubezwłasnowolnieniu orzeka w postępowaniu nieprocesowym w składzie trzech sędziów zawodowych sąd okręgowy (art. 544 § 1 KPC) właściwy ze względu na miejsce zamieszkania osoby, która ma być ubezwłasnowolniona (art. 544 § 2 KPC). Przedmiotowa przeszkoda istnieje przez cały okres trwania ubezwłasnowolnienia całkowitego. Należy zauważyć, że ubezwłasnowolnienie całkowite nupturienta wyłącza możliwość, a nawet dopuszczalność badania, czy jest on chory psychicznie albo niedorozwinięty umysłowo (art. 12 § 1) oraz czy oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński zostało przez niego złożone w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli (art. 15(1) § 1 pkt 1).

II. Unieważnienie małżeństwa z powodu ubezwłasnowolnienia całkowitego

1. Legitymację czynną do unieważnienia małżeństwa z powodu ubezwłasnowolnienia całkowitego w trybie art. 425 i n. KPC posiada **każdy** z małżonków (art. 11 § 2) oraz na zasadach ogólnych prokurator (art. 22).

2. Małżeństwo zawarte przez osobę ubezwłasnowolnioną całkowicie **może być konwalidowane**. Nie można zatem unieważnić małżeństwa z powodu ubezwłasnowolnienia całkowitego, jeżeli takie **ubezwłasnowolnienie** zostało **uchylone** (art. 11 § 3). Zgodnie z art. 559 § 1 KPC ubezwłasnowolnienie jest uchylane przez sąd – także z urzędu – gdy ustaną przyczyny, dla których je orzeczono.

3. Sąd może w razie poprawy stanu psychicznego ubezwłasnowolnionego **zmienić ubezwłasnowolnienie całkowite na częściowe** (art. 559 § 2 KPC). Takie rozstrzygnięcie sądu nie prowadzi wprawdzie do uchylenia ubezwłasnowolnienia w rozumieniu art. 11 § 3 KRO, jednakże oznacza upadek przeszkody ubezwłasnowolnienia całkowitego. Dlatego w doktrynie trafnie zrównuje się tę sytuację z uchyleniem ubezwłasnowolnienia. Niewątpliwie za przyjęciem takiej wykładni przemawia reguła *favor matrimonii* (zob. art. 17). Mimo to w rozważanej sytuacji osoby legitymowane będą mogły **żądać unieważnienia** małżeństwa na podstawie art. 12 § 1 albo art. 15(1) § 1 pkt 1 KRO. Podkreślić zresztą należy, że również w wypadku uchylenia ubezwłasnowolnienia całkowitego odpada wprawdzie przeszkoda z art. 11, ale pozostaje otwarta kwestia istnienia przeszkody z art. 12.

4. W przypadku, gdy jednocześnie toczą się postępowania o unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody ubezwłasnowolnienia całkowitego oraz o uchylenie ubezwłasnowolnienia całkowitego albo o zmianę takiego ubezwłasnowolnienia na częściowe, **sąd może z urzędu zawiesić to pierwsze postępowanie** na podstawie art. 177 § 1 pkt 1 KPC. Takie zawieszenie postępowania powinno, zgodnie z postulatem rozstrzygania spraw dotyczących ważności małżeństwa *in favorem matrimonii* (zob. art. 17), stanowić regułę.

3) choroba psychiczna albo niedorozwój umysłowy (art. 12 § 1);

I. Przeszkoda choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego

1. Ujęcie przeszkody małżeńskiej choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego jako **podstawy unieważnienia małżeństwa** znacznie różni się od ujęcia podstaw orzeczenia przez sąd ubezwłasnowolnienia. Zgodnie z art. 13 § 1 i art. 16 § 1 KC przyczyną orzeczenia zarówno ubezwłasnowolnienia całkowitego, jak i częściowego jest choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy albo innego rodzaju zaburzenia psychiczne, w szczególności pijaństwo lub narkomania. Powstaje w związku z tym pytanie, **czy owe innego rodzaju zaburzenia psychiczne, w szczególności pijaństwo lub narkomania**, są objęte hipotezami norm zamieszczonych w art. 12 § 1–3. Mogą one, jeżeli stanowią przyczynę orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego, prowadzić do unieważnienia małżeństwa na podstawie art. 11. Mogą też w **okolicznościach konkretnej sprawy** prowadzić do stanu wyłączającego świadome wyrażenie woli w rozumieniu art. 15(1) § 1 pkt 1. *Lege non distinguente* nie mogą natomiast stanowić podstawy unieważnienia małżeństwa określonej w przepisach art. 12. Odmienny pogląd oznaczałby przyjęcie rozszerzającej wykładni art. 12 § 1, co pozostawałoby w oczywistej sprzeczności z regułami *favor matrimonii* i *exceptiones non sunt extendendae*.
W przedmiotowej kwestii wypowiedział się SN, który w wyroku z 13.3.1974 r. (II CR 42/74, OSN 1975, Nr 1, poz. 14) trafnie podkreślił, że **unieważnienie małżeństwa** na podstawie art. 12 KRO może nastąpić tylko w wypadku choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego, a nie innego rodzaju zaburzeń psychicznych [odmiennie uchw. SN(7) z 9.5.2002 r., (III CZP 7/02), OSN 2003, Nr 1, poz. 1]. Również SN w wyr. z 5.4.2013 r. (III CSK 228/12, OSN 2013, Nr D, poz. 82) trafnie przyjął, że zakres art. 12 § 1 KRO jest węższy niż art. 13 KC, a w konsekwencji unieważnienie małżeństwa może nastąpić **tylko w wypadku choroby psychicznej albo niedorozwoju, a nie innych zaburzeń psychicznych**.
2. Pojęcia choroby psychicznej i niedorozwoju umysłowego nie zostały zdefiniowane ani w KC, ani w KRO. Są to bowiem pojęcia z **zakresu medycyny** (a ściślej: psychiatrii), które z natury rzeczy mogą być przedmiotem wypowiedzi ze strony przedstawicieli doktryny nauk medycznych, a nie prawnych. Podstawowym aktem prawnym, który posługuje się rozważanymi pojęciami, jest ustawa z 19.8.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 1878 ze zm.). Używa ona przede wszystkim **ogólnego pojęcia zaburzeń psychicznych**, przez które rozumie się (art. 3 pkt 1 tej ustawy) m.in. chorobę psychiczną (zaburzenia psychotyczne), upośledzenie umysłowe oraz inne zakłócenia czynności psychicznych, które zgodnie ze stanem wiedzy medycznej zaliczane są do zaburzeń psychicznych. **Choroba psychiczna** (zaburzenia psychotyczne) charakteryzuje się objawami heteronomicznymi, tj. odchyleniami jakościowo różnymi od prawidłowych czynności psychicznych. **Zespoły psychotyczne** można podzielić na endogenne, somatogenne i psychogenne. **Upośledzenie umysłowe** (oligofrenia) jest to zahamowany lub niepełny rozwój psychiczny charakteryzujący się przede wszystkim niedostatecznym poziomem inteligencji – zdolności poznawczych, mowy, czynności motorycznych i umiejętności społecznych. Termin

ten, używany, jak wyżej wspomniano, w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego, jest, jak należy przyjąć, synonimem **niedorozwoju umysłowego** w rozumieniu KC i KRO.

3. Występowanie choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego powinno być wykazane przede wszystkim za pomocą **dowodu z opinii biegłego lekarza psychiatry**. Według orzeczenia SN z 12.12.1996 r. (I CKN 24/96, niepubl.) postępowanie dowodowe powinno być dostosowane do potrzeb procesu. Skoro istnienie choroby psychicznej pozwanego w dacie zawarcia małżeństwa **zostało potwierdzone** przez dwu biegłych lekarzy specjalistów psychiatrów, zbędne byłoby powoływanie dla sprawdzenia tej okoliczności trzeciego biegłego z tej dziedziny wiedzy lekarskiej.

4. Unieważnienie małżeństwa z powodu choroby psychicznej jednego z małżonków może nastąpić tylko wówczas, **gdy przeszkoda ta istniała w chwili zawierania związku małżeńskiego** (wyr. SA w Białymstoku z 23.2.1995 r., I ACr 33/95, OSA 1997, Nr 4, poz. 15).

5. Przedmiotem dwóch wypowiedzi SN jest kwestia zawarcia małżeństwa przez osobę chorą psychicznie w okresie tzw. **remisji** (tj. **przejściowego ustąpienia objawów choroby psychicznej**). W wyroku z 2.2.1968 r. (I CR 650/67, OSN 1968, Nr 10, poz. 172) SN podkreślił, że jeżeli materiał dowodowy pozwala na przyjęcie, iż małżonek, który został przed zawarciem związku małżeńskiego dotknięty chorobą psychiczną, wyleczył się w takim stopniu, że jego postępowanie i psychika nie odbiegają od psychiki i postępowania przeciętnego człowieka, a nadto istnieją podstawy do uznania, że najpewniej stan ten nie ulegnie już zmianie, to sam fakt, że nauka stan taki określa jako **stan remisji**, nie uzasadnia oceny, iż jest to stan choroby psychicznej w rozumieniu art. 12. W wyroku z 18.7.1967 r. (I CR 43/67, OSN 1968, Nr 2, poz. 28) SN stwierdził, że dla oceny, czy w momencie zawarcia małżeństwa osoba wstępująca w związek małżeński jest dotknięta chorobą psychiczną w rozumieniu art. 12 § 1, istotny jest nie stan jej przejściowej świadomości (remisja), lecz **stan jej zdrowia psychicznego**. Ocena, czy osobę, która była przed stanem remisji dotknięta chorobą psychiczną, należy uznać za chorą w rozumieniu art. 12, zależy od okoliczności **konkretnego wypadku**.

6. Przeszkoda choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego a przeszkoda ubezwłasnowolnienia całkowitego. Artykuł 11 zawiera normy szczególne w stosunku do norm zamieszczonych w art. 12. Okoliczność zatem, że nupturient został ubezwłasnowolniony całkowicie, stwarza bezwzględny zakaz zawarcia przez niego małżeństwa, bez potrzeby badania, czy jest on chory psychicznie albo niedorozwinięty umysłowo, choćby nawet ustały przyczyny takiego ubezwłasnowolnienia (art. 559 § 1 KPC). W art. 12 chodzi natomiast o **osoby dotknięte** chorobą psychiczną lub niedorozwojem umysłowym, lecz bądź wcale nie ubezwłasnowolnione, bądź ubezwłasnowolnione tylko częściowo. W hipotezie normy zamieszczonej w art. 12 § 1 zd. 1 odgrywa rolę nie sprawa oświadczenia woli, które nawet może w konkretnym wypadku zostać złożone w stanie tzw. *lucidum intervallum* (tj. chwilowej przytomności umysłu), lecz strona funkcjonalna, mianowicie niebezpieczeństwo zagrażające małżeństwu lub zdrowiu przyszłego potomstwa (argument ze zd. 2 § 1 art. 12)

II. Unieważnienie małżeństwa z powodu choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego

1. Legitymacja czynna. Unieważnienia małżeństwa z powodu choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego jednego z małżonków może żądać **każdy** z małżonków (art. 12 § 2) oraz na zasadach ogólnych prokurator (art. 22).

2. Niedopuszczalność unieważnienia małżeństwa w razie udzielenia zezwolenia na jego zawarcie. Sąd orzekający w procesie o unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego jest związany prawomocnym postanowieniem sądu wydanym w postępowaniu nieprocesowym w sprawie o udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa przez osobę chorą psychicznie albo niedorozwiniętą umysłowo. Konsekwentnie sąd jest również związany prawomocnym postanowieniem zmieniającym wcześniejsze postanowienie w sprawie udzielenia zezwolenia i oddalającym lub uchylającym takie postanowienie. W rezultacie wyłączone jest w takim wypadku **oddalenie powództwa** ze względu na dokonaną przez sąd orzekający w procesie ocenę możliwości udzielenia zezwolenia *ex post*.

3. Stosowanie art. 5 KC w sprawach o unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody choroby psychicznej. Jedynym publikowanym orzeczeniem, w którym SN zajął stanowisko w kwestii stosowania art. 5 KC w sprawach o unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody choroby psychicznej, jest wyr. z 4.2.1985 r. (IV CR 557/84, OSN 1985, Nr 11, poz. 181 W orzeczeniu tym SN dopuścił możliwość oddalenia powództwa ze względu na sprzeczność żądania z zasadami współżycia społecznego. Sprawa dotyczyła unieważnienia małżeństwa z powodu choroby psychicznej pozwanej po ponad 20 latach od chwili zawarcia małżeństwa oraz w sytuacji, gdy pożycie stron układało się dobrze, a z małżeństwa pochodzi syn, w którego stanie zdrowia choroba matki **nie wywołała żadnych ujemnych następstw**. Rozstrzygnięcie sprawy przez SN było trafne, wątpliwe natomiast wydaje się stanowisko o zastosowaniu w tym wypadku art. 5 KC. Powództwo powinno bowiem być oddalone z powodu **pozytywnej** dla pozwanej oceny *ex post* możliwości udzielenia jej zezwolenia na zawarcie małżeństwa. Jednakże w sytuacji, w której wyłączona została dopuszczalność oddalenia powództwa ze względu na dokonaną przez sąd orzekający w procesie ocenę możliwości udzielenia zezwolenia *ex post*, sąd wyjątkowo może oddalić powództwo o unieważnienie małżeństwa ze względu na zasady współżycia społecznego.

4. Małżeństwo zawarte przez osobę chorą psychicznie może **być konwalidowane**. Nie można mianowicie unieważnić małżeństwa z powodu choroby psychicznej jednego z małżonków po ustaniu tej choroby (art. 12 § 3). **Nie podlega** natomiast konwalidacji małżeństwo zawarte przez osobę niedorozwiniętą umysłowo, niedorozwój umysłowy bowiem jest z natury rzeczy zjawiskiem trwałym, które nie ustaje.

5. Konwalidacja małżeństwa a zezwolenie *ex post* na jego zawarcie. Wobec związania sądu orzekającego w procesie o unieważnienie małżeństwa prawomocnym postanowieniem sądu wydanym w postępowaniu nieprocesowym w sprawie o udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa przez osobę chorą psychicznie konwalidacja małżeństwa odnosi się wyłącznie do sytuacji, w której wspomniane **zezwolenie nie zostało udzielone** albo prawomocne postanowienie sądu w sprawie udzielenia zezwolenia zostało następnie zmienione. W rozważanym wypadku sąd może zatem oddalić powództwo o unieważnienie małżeństwa ze względu albo na konwalidację małżeństwa na podstawie art. 12 § 3, albo na korzystną dla osoby chorej psychicznie ocenę udzielenia jej zezwolenia *ex post* na zawarcie małżeństwa.
Obu tych sytuacji stanowczo jednak nie należy mylić. Konwalidacja małżeństwa oznacza bowiem, że mimo istnienia **przyczyny unieważnienia** małżeństwa nie może ono być przez sąd unieważnione w razie wystąpienia okoliczności określonej w ustawie. Ocena *ex post* udzielenia zezwolenia na zawarcie małżeństwa oznacza natomiast, że przeszkoda małżeńska w ogóle nie istniała.
6. „Ustanie choroby" w rozumieniu art. 12 § 3 oznacza wygaśnięcie tej choroby, a nie ustanie tylko jej ostrych objawów (wyr. SN z 1.2.1966 r., II CR 424/65, Legalis).
7. Prawomocne oddalenie powództwa o unieważnienie małżeństwa z powodu choroby psychicznej stwarza **powagę rzeczy osądzonej w sprawie o ustalenie nieistnienia małżeństwa**, opartej na twierdzeniu, że jeden z małżonków w chwili zawierania małżeństwa był chory psychicznie i **nie uzyskał** zezwolenia sądu na zawarcie związku małżeńskiego (post. SN z 1.12.1977 r., I CZ 128/77, Legalis).

4) pozostawanie przez którąkolwiek z osób w chwili zawierania związku małżeńskiego we wcześniej zawartym już związku małżeńskim (13 § 1);

I. Przeszkoda bigamii

1. Nie naruszają zakazu ustanowionego w art. 13 § 1 KRO małżonkowie, którzy pozostając ze sobą w małżeństwie, złożą ponownie przed kierownikiem USC zgodne oświadczenia, że wstępują ze sobą w związek małżeński. Ich oświadczenia nie spowodują ponownego zawarcia małżeństwa, lecz **pozostaną bezskuteczne**, chyba że pierwsze małżeństwo było nieistniejące.
Przedmiotowa przeszkoda zwana jest potocznie przeszkodą bigamii. Tym bardziej oznacza ona również zakaz tzw. poligamii. Określenia te są zwykle rozumiane jako **odpowiednio** „dwużeństwo" i „wielożeństwo", podczas gdy w rzeczywistości obejmują one zarówno „dwużeństwo" (bigynię) i „wielożeństwo" (poligynię), jak i „dwumęstwo" (biandrię) i „wielomęstwo" (poliandrię). **Przeszkoda bigamii (poligamii) ma szczególne znaczenie** w polskiej tradycji kulturowej, ukształtowanej pod wpływem chrześcijaństwa. Z tego powodu zasada monogamii należy do podstawowych zasad polskiego prawa rodzinnego (zob. Wprowadzenie Nb 39), a z punktu widzenia prawa międzynarodowego prywatnego – do **podstawowych zasad polskiego porządku prawnego** (art. 7 ustawy – Prawo prywatne

międzynarodowe). Naruszenie zakazu bigamii stanowi ponadto popełnienie przestępstwa określonego w art. 206 KK.

2. Przesłanki pozostawania w związku małżeńskim. Określona osoba pozostaje w związku małżeńskim w rozumieniu art. 13 § 1, jeżeli są spełnione **łącznie** następujące przesłanki:

1) nie zostało ustalone przez sąd nieistnienie małżeństwa (art. 2);

2) małżeństwo nie zostało unieważnione;

3) małżeństwo nie ustało wskutek śmierci małżonka, uznania małżonka za zmarłego (art. 55), albo rozwodu (zob. orz. SN z 5.1.1952 r., C 439/51, NP 1953, Nr 5, s. 81).

II. Unieważnienie małżeństwa z powodu bigamii

1. Postępowanie dowodowe w sprawie o unieważnienie małżeństwa bigamicznego. W sprawie o unieważnienie małżeństwa małżonek nie może kwestionować faktu zawarcia przezeń małżeństwa, jeżeli w aktach sprawy znajduje się akt stanu cywilnego stwierdzający, że zdarzenie to miało miejsce. Postępowanie dowodowe w tej sprawie powinno być ograniczone do przeprowadzenia dowodu z tego właśnie dokumentu. Niezgodność z prawdą aktu stanu cywilnego **może być udowodniona** jedynie w odrębnym postępowaniu nieprocesowym o unieważnienie lub sprostowanie aktu (zob. art. 3 oraz art. 36 i 39 PrASC) bądź też procesowym (art. 425-458 KPC; wyr. SN z 11.11.1965 r., I CR 289/65, OSN 1966, Nr 9, poz. 150; zob. też wyr. SN z 18.10.1982 r., I CR 338/82, OSP 1984, Nr 1, poz. 3). W wyroku z 4.6.1971 r. (II CR 138/71, OSN 1972, Nr 3, poz. 52) SN trafnie podkreślił, że jeżeli w procesie o unieważnienie małżeństwa z powodu bigamii strona nie może przedstawić wypisu aktu pierwszego małżeństwa sporządzonego za granicą albo gdy jest to związane z poważnymi trudnościami, **niedopuszczalne** jest ustalenie przez sąd na podstawie innych dowodów (z zeznań świadków i przesłuchania stron) faktu zawarcia związku małżeńskiego. Należy wykorzystać wtedy tryb przewidziany w art. 109 i nast. PrASC. W tym celu sąd może zawiesić postępowanie cywilne na podstawie art. 177 § 1 KPC.

2. Legitymacja czynna. Unieważnienia małżeństwa z powodu bigamii może żądać każdy, kto ma w tym interes prawny (art. 13 § 2) oraz na zasadach ogólnych prokurator (art. 22). Interes prawny nie stanowi tu – inaczej niż w wypadku **powództwa o ustalenie** istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa (art. 189 KPC) – samodzielnej podstawy powództwa o unieważnienie małżeństwa na podstawie art. 13 § 2 (tak też w art. 14 § 2), ale służy jedynie do oznaczenia legitymacji powoda. **Interes prawny** ma **w szczególności** każdy z małżonków małżeństwa bigamicznego oraz małżonek i dzieci z poprzedniego małżeństwa (wyr. SN z 3.2.1970 r., II CR 517/69, OSN 1971, Nr 2, poz. 26). Małżonek z pierwszego małżeństwa ma interes prawny w unieważnieniu małżeństwa bigamicznego, choćby ustało zarówno pierwsze małżeństwo, jak i małżeństwo bigamiczne (orz. SN z 18.11.1955 r., I CR 2106/54, OSN 1957, Nr 2, poz. 43). Interes prawny w rozważanej sytuacji ma również dziecko pochodzące z pierwszego małżeństwa (zob. wyr. z 4.10.1968 r., I CR325/68, Legalis).

3. Legitymacja bierna. Powództwo o unieważnienie małżeństwa, wytoczone czy to przez prokuratora, czy to przez małżonka z pierwszego małżeństwa w wypadku bigamii, należy **skierować przeciwko obojgu małżonkom**. Ponieważ w tym wypadku oboje małżonkowie stanowią w istocie rzeczy jedną stronę, niezapozwanie drugiego z małżonków należy traktować tak samo jak niezapozwanie strony przeciwnej i uchybienie to powinno powodować *odrzucenie pozwu* (**obecnie: oddalenie powództwa**; orz. SN z 18–28.1.1949 r., C 822/48, PiP 1950, Nr 1).

4. Interwencja uboczna. Unormowania zawarte zarówno w KPC, jak i w KRO nie przeciwstawiają się dopuszczeniu w procesie o unieważnienie małżeństwa bigamicznego **interwencji ubocznej ze strony spadkobierców zmarłego w toku procesu powoda**, **którego współmałżonek zawarł ponowne małżeństwo pomimo pozostawania z powodem w poprzednio zawartym związku małżeńskim**. Ujęcie w art. 13 § 2 KRO kręgu osób uprawnionych do żądania unieważnienia małżeństwa bigamicznego jest – niezależnie od ewentualnych innych argumentów – wystarczające do tego, aby w takiej sprawie interwencji ubocznej **nie ograniczać** jedynie do osób, których interes w unieważnieniu małżeństwa bigamicznego ma charakter wyłącznie osobisty (post. SN z 15.4.1971 r., I CZ 49/71, OSN 1971, Nr 12, poz. 219)

5. Małżeństwo bigamiczne **może być konwalidowane** (zob. orz. SN z 19.2.1957 r., III CR 98/56, PiP 1958, Nr 2, s. 349; wyr. SN z 4.6.1979 r., II CR 161/79, OSN 1980, Nr 3, poz. 50), mimo że przeszkoda bigamii jest przeszkodą bezwzględną. Zgodnie z art. 13 § 3 nie można unieważnić małżeństwa z powodu pozostawania przez jednego z małżonków w poprzednio zawartym związku małżeńskim, jeżeli poprzednie małżeństwo ustało lub zostało unieważnione. Sens tego przepisu jest oczywisty. Racją unieważnienia małżeństwa bigamicznego jest mianowicie wzgląd na istnienie poprzedniego małżeństwa. Małżeństwo bigamiczne ulega unieważnieniu tylko dlatego, że **poprzednie małżeństwo** bigamisty **trwa**. Od chwili jednak, gdy to poprzednie małżeństwo z jakichkolwiek przyczyn przestaje istnieć, a istnieje tylko małżeństwo bigamiczne, racja ta upada; małżeństwo bowiem dotychczas bigamiczne traci taki charakter. Od tej chwili korzysta ono z takiej samej ochrony jak każde małżeństwo.

6. Równoczesne toczenie się dwóch procesów. W orzeczeniu z 4.12.1951 r. (C 423/51, OSN 1953, Nr 1, poz. 21) SN podkreślił, że **prawomocny wyrok orzekający rozwód ma skutek także w stosunku do osób trzecich**, wobec czego w wypadku równoczesnego toczenia się procesu o rozwód pierwszego małżeństwa i procesu o unieważnienie drugiego małżeństwa bigamicznego **wcześniejsze uprawomocnienie się** wyroku orzekającego rozwód przesądza negatywnie wynik procesu o unieważnienie małżeństwa. Dla rozstrzygnięcia sprawy o unieważnienie małżeństwa bigamicznego istotny jest stan pierwszego małżeństwa w chwili zamknięcia rozprawy, a nie w chwili wniesienia pozwu. Stanowisko SN odpowiednio należy odnieść również do sytuacji, w której jednocześnie toczą się procesy o unieważnienie małżeństwa bigamicznego oraz o unieważnienie albo ustalenie nieistnienia pierwszego

małżeństwa. W wypadku gdy **jednocześnie toczą się procesy o unieważnienie małżeństwa bigamicznego oraz o rozwód**, unieważnienie albo ustalenie nieistnienia pierwszego małżeństwa, **proces o unieważnienie małżeństwa bigamicznego nie powinien się wcześniej prawomocnie zakończyć**. W przeciwnym razie **wynik procesu** o unieważnienie małżeństwa byłby bowiem uzależniony od okoliczności w gruncie rzeczy zupełnie przypadkowej, od pewnego rodzaju „wyścigu procesów". Sąd powinien zatem rozważyć na podstawie całokształtu okoliczności, czy ze społecznego punktu widzenia byłoby celowe ewentualne zawieszenie na podstawie *art. 111 § 1 pkt 1* (obecnie art. 177 § 1 pkt 1) KPC postępowania w sprawie o unieważnienie małżeństwa bigamicznego do czasu prawomocnego zakończenia drugiej sprawy i zaczekanie na rozstrzygnięcie owej drugiej sprawy, które mogłoby przesądzić negatywnie wynik sprawy o unieważnienie małżeństwa bigamicznego (orz. SN z 29.3.1957 r., IV CR 101/51, OSN 1958, Nr 4, poz. 99).

7. Unieważnienie małżeństwa bigamicznego w razie ustania poprzedniego małżeństwa przez śmierć bigamisty. Na podstawie art. 13 § 3 *expressis verbis* wynika to, że małżeństwo bigamiczne podlega jednak unieważnieniu, jeżeli ustanie poprzedniego małżeństwa nastąpiło przez śmierć osoby, która **zawarła ponownie małżeństwo**, pozostając w poprzednio zawartym związku małżeńskim.

8. Unieważnienie małżeństwa bigamicznego w razie ustania poprzedniego małżeństwa przez śmierć obojga małżonków bigamicznych. Nie stanowi też przeszkody do unieważnienia małżeństwa z powodu bigamii fakt, że małżeństwo bigamiczne ustało wskutek śmierci obojga małżonków bigamicznych. W takim wypadku powództwo o unieważnienie tego małżeństwa może być wytoczone tylko przeciwko kuratorowi wyznaczonemu dla **każdego ze zmarłych** małżonków (orz. SN z 12.3.1961 r., II CR 1127/60, OSN 1962, Nr 4, poz. 134).

9. Dopuszczalność unieważnienia nowego małżeństwa zawartego przez małżonka osoby uznanej za zmarłą – odesłanie. O dopuszczalności unieważnienia na podstawie art. 13 nowego małżeństwa zawartego przez małżonka osoby uznanej za zmarłą, jeżeli się okaże, iż małżonek uznany za zmarłego żyje albo że jego śmierć nastąpiła **w innej chwili** aniżeli chwila oznaczona w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego (zob. art. 55).

10. Artykuł 5 KC **nie może mieć zastosowania do oceny zasadności powództwa o unieważnienie małżeństwa w wypadku wystąpienia przeszkody bigamii**. Teza ta znalazła pełne uznanie w orzecznictwie. Zgodnie z wyrokiem SN z 14.1.1971 r. (II CR 601/70, GSiP 1971, Nr 12) w razie stwierdzenia przesłanek do unieważnienia małżeństwa sąd pozbawiony jest możliwości wzięcia pod uwagę okoliczności dotyczących niekorzystnych skutków prawnych związanych według obowiązującego prawa z unieważnieniem małżeństwa (np. w zakresie uprawnień rentowych po współmałżonku bigamicznym, w zakresie spadkobrania i innych korzyści określonych pozostawaniem w związku małżeńskim) w tym sensie, aby z ich przyczyny mogło nastąpić oddalenie powództwa o unieważnienie małżeństwa. Ze względu na charakter przepisów o przeszkodach do zawarcia małżeństwa **nie ma podstaw** do stosowania w tym

zakresie art. 5 KC. Według wyroku SN z 13.4.1973 r. (II CR 106/73, Legalis) w sprawach, w których przedmiotem jest żądanie unieważnienia małżeństwa z powodu bigamii, przepis art. 5 KC nie może mieć zastosowania bez względu na to, jakie skutki unieważnienia małżeństwa wywoła w sferze interesów współmałżonka. Zawarcie małżeństwa bigamicznego stanowiącego przestępstwo, jak również utrzymywanie takiego małżeństwa godzi w sposób rażący w istniejący porządek prawny i obraża poczucie moralne społeczeństwa, likwidacja więc takiego stanu rzeczy leży w szeroko pojętym interesie społecznym wyższego rzędu, przed którym interes jednostki musi ustąpić.

5) pozostawania w stosunku pokrewieństwa w stosunku do drugiego współmałżonka: w linii prostej bez ograniczeń; w linii bocznej rozciągający się na rodzeństwo rodzone i przyrodnie (art. 14 § 1);

I. Przeszkoda pokrewieństwa

1. W art. 14 – podobnie jak np. w innych przepisach KRO bądź w przepisach KC – wspomina się **ogólnie o rodzeństwie bez rozróżniania rodzeństwa** rodzonego lub przyrodniego, to jednak jest oczywiste, że takie ogólne określenie obejmuje zarówno rodzeństwo rodzone, jak i przyrodnie, jak również dzieci pochodzące z małżeństwa i pozamałżeńskie. Wynikające z powyższych powiązań określone prawem pokrewieństwo może stanowić przeszkodę małżeńską w rozumieniu art. 14.

2. Przeszkoda pokrewieństwa ma, podobnie jak przeszkoda bigamii, **szczególne znaczenie w polskiej tradycji kulturowej**, ukształtowanej zwłaszcza pod wpływem chrześcijaństwa. Za wprowadzeniem tej przeszkody przemawiają istotne względy natury moralnej i obyczajowej, a także **eugenicznej**. Z tych powodów zakaz zawierania małżeństw między krewnymi w linii prostej oraz między rodzeństwem należy w prawie międzynarodowym prywatnym do **podstawowych zasad polskiego porządku prawnego** (art. 7 ustawa – Prawo prywatne międzynarodowe). Mimo to polskie prawo w dość wąskim zakresie zakazuje zawierania małżeństw między krewnymi. Przewiduje mianowicie zakaz zawarcia małżeństwa jedynie między krewnymi w linii prostej, bez rozróżnienia stopni pokrewieństwa, oraz między rodzeństwem, a więc krewnymi w drugim stopniu linii bocznej. Zakres rozważanego zakazu odpowiada jednak absolutnie niezbędnemu minimum. Przeszkoda pokrewieństwa nie jest usuwalna w drodze zezwolenia sądu.

3. O tym, czy między osobami, które wstąpiły w związek małżeński, istnieje **stosunek pokrewieństwa** w linii prostej albo w drugim stopniu linii bocznej (zob. art. 61(7) § 1 i 2), w **zasadzie decyduje treść aktu stanu cywilnego**. Zgodnie bowiem z art. 3 PrASC akty te stanowią wyłączny dowód zdarzeń w nich stwierdzonych. W doktrynie wszakże trafnie się przyjmuje, że w razie rozbieżności między aktem stanu cywilnego i prawomocnym orzeczeniem sądu decydujące znaczenie należy przyznać owemu orzeczeniu. Pogląd ten znajduje normatywną podstawę w dalszej części art. 3 PrASC, według którego niezgodność aktów stanu cywilnego z

prawdą może być udowodniona jedynie w postępowaniu sądowym. W konsekwencji w zasadzie podlega **unieważnieniu małżeństwo** zawarte między osobami, których pokrewieństwo wynika z aktów stanu cywilnego, choćby w rzeczywistości nie były one krewnymi. Jednakże w wypadku gdy po zawarciu małżeństwa zapadnie np. prawomocny wyrok zaprzeczający macierzyństwo albo ojcostwo, unieważniający uznanie dziecka albo uchylający w wyniku wznowienia postępowania wcześniejszy wyrok ustalający macierzyństwo albo ojcostwo, nie będzie już dopuszczalne unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody pokrewieństwa, choćby do aktu stanu cywilnego nie została jeszcze wpisana wzmianka dodatkowa (art. 24 PrASC). Z powołanego wyżej art. 3 *in fine* PrASC wynika również, że sąd w postępowaniu o unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody pokrewieństwa **nie może dokonywać samodzielnych** ustaleń co do tego, że określona osoba pochodzi albo nie pochodzi od określonej kobiety albo mężczyzny.

W kontekście art. 14 należy przyjąć, że **odnosi się on wyłącznie do pokrewieństwa prawnego**. Jeżeli zatem powód w procesie o unieważnienie małżeństwa twierdzi, że istnieje przeszkoda pokrewieństwa w linii prostej albo w drugim stopniu linii bocznej, ale nie jest w stanie udowodnić tego twierdzenia na podstawie aktu stanu cywilnego bądź prawomocnego orzeczenia sądu, należy wyróżnić następujące sytuacje:

1) jeżeli w czasie trwania postępowania o unieważnienie małżeństwa nastąpi zdarzenie, z którego będzie wynikało istnienie stosunku pokrewieństwa między małżonkami (prawomocne orzeczenie ustalające macierzyństwo albo ojcostwo, uznanie dziecka), sąd w zasadzie powinien uwzględnić powództwo;

2) jeżeli w czasie trwania postępowania o unieważnienie małżeństwa toczy się postępowanie o ustalenie macierzyństwa albo ojcostwa, sąd może zawiesić postępowanie do czasu prawomocnego zakończenia tego drugiego postępowania na podstawie art. 177§ 1 pkt 1 KPC;

3) jeżeli w czasie trwania postępowania o unieważnienie małżeństwa nie toczy się postępowanie o ustalenie macierzyństwa albo ojcostwa, sąd powinien oddalić powództwo.

II. Unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody pokrewieństwa

1. Legitymacja czynna. Unieważnienia małżeństwa z powodu pokrewieństwa może żądać każdy, kto ma w tym interes prawny (art. 14 § 2) oraz na zasadach ogólnych prokurator (art. 22). Interes prawny nie stanowi tu – inaczej niż w wypadku powództwa o ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa (art. 189 KPC) – **samodzielnej podstawy** powództwa o unieważnienie małżeństwa na podstawie art. 14 § 2 (tak też w art. 13 § 2), ale służy jedynie do oznaczenia legitymacji powoda.

2. K. Pietrzykowski twierdzi, że można bronić poglądu, iż w wyjątkowych wypadkach **możliwe byłoby oddalenie na podstawie art. 5 KC powództwa o unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody pokrewieństwa**, np. w razie zawarcia małżeństwa między rodzeństwem, które wychowywało się osobno, nie znało się i nie wiedziało o sobie, jeżeli z takiego prawidłowo

funkcjonującego związku pochodzą dzieci, a sprawa o unieważnienie małżeństwa toczy się po wielu latach od chwili jego zawarcia. Tenże autor dodaje jednak, że przeciwko stosowaniu art. 5 KC w sprawach o unieważnienie małżeństwa ze względu na przeszkodę pokrewieństwa przemawia okoliczność, że zakaz zawarcia małżeństwa między **krewnymi w linii prostej i w drugim stopniu linii bocznej** należy do podstawowych zasad polskiego porządku prawnego (art. 7 ustawa – Prawo prywatne międzynarodowe). Argumentem przemawiającym przeciwko stosowaniu art. 5 KC jest charakter bezwzględny przedmiotowej przeszkody, który nie pozwala na jakiekolwiek wyjątki od niej, a ponadto w przypadku zakazu nie można stosować wykładni rozszerzającej, zgodnie z zasadą – *exceptiones non sunt extendendae*.

6) stosunek powinowactwa w linii prostej – bez ograniczeń (art. 14 § 1 zd. 2);

I. Przeszkoda powinowactwa

1. Powinowactwo, o którym mowa w art. 14 § 1 zd. 2 odnosi się wyłącznie do powinowactwa w linii prostej. **Definicja powinowactwa** została zamieszczona w art. 61(8) § 1 – jest nim wynikający z małżeństwa stosunek między małżonkiem a krewnymi drugiego małżonka, który trwa mimo ustania małżeństwa. Jest to więc zapewne jeden z **najbardziej trwałych** stosunków cywilnoprawnych. Zgodnie z art. 61(8) § 2 linię i stopień powinowactwa określa się według linii i stopnia pokrewieństwa (zob. art. 61(7) § 2).

2. Przeszkoda powinowactwa ma charakter względny tzn. jest ono usuwalna, bowiem zgodnie z art. 14 § 1 zd. 2 **sąd może z ważnych powodów zezwolić na zawarcie małżeństwa między powinowatymi**. W doktrynie zazwyczaj przyjmuje się, że w wypadku, gdy różnica wieku stron nie jest zbyt znaczna i brak zastrzeżeń co do pozytywnej wartości zamierzonego małżeństwa pod względem społecznym, nie ma powodu do odmowy zezwolenia. Natomiast zbyt znaczna różnica wieku stron zagrażająca harmonijnemu ich pożyciu może uzasadniać odmowę zezwolenia. Na to, że szczególnie duża różnica wieku pomiędzy małżonkami, zwłaszcza jeżeli znacznie starsza jest kobieta, może – jak uczy doświadczenie życiowe – doprowadzić do rozkładu pożycia, zwraca uwagę SN w orz. z 16.3.1956 r. (IV CR 127/55, OSN 1956, Nr 4, poz. 112). Jednakże sama tylko zbyt wielka różnica wieku nie powinna mieć znaczenia rozstrzygającego, lecz musi być rozważona w powiązaniu z **całokształtem okoliczności** danej sprawy; praktyka życia codziennego ujawnia bowiem wypadki, w których mimo znacznej różnicy wieku małżonkowie tworzą harmonijny związek małżeński.

II. Unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody powinowactwa

1. Legitymacja czynna. Unieważnienia małżeństwa z powodu przeszkody powinowactwa może żądać każdy z małżonków (art. 14 § 3) oraz na zasadach ogólnych prokurator (art. 22).

2. Niedopuszczalność unieważnienia małżeństwa w razie udzielenia zezwolenia na jego zawarcie. Sąd orzekający w procesie o unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody powinowactwa jest związany prawomocnym postanowieniem sądu wydanym w

postępowaniu nieprocesowym w sprawie o udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa między powinowatymi. Konsekwentnie sąd jest również związany prawomocnym postanowieniem zmieniającym wcześniejsze postanowienie w sprawie udzielenia zezwolenia i oddalającym lub uchylającym takie postanowienie. W rezultacie wyłączone jest w takim wypadku oddalenie powództwa ze względu na dokonaną przez sąd orzekający w procesie ocenę możliwości udzielenia zezwolenia *ex post*. W takim wypadku jest natomiast możliwe oddalenie powództwa o unieważnienie małżeństwa ze względu na **zasady współżycia społecznego**, chociaż w innych sytuacjach stosowanie art. 5 KC w sprawach o unieważnienie małżeństwa ze względu na przeszkodę powinowactwa z reguły nie wchodzi w rachubę.

7) stosunek przysposobienia powstały na skutek adopcji między przyspasabiającym a przysposobionym (art. 15 § 1).

I. Przeszkoda przysposobienia

1. Z art. 15 § 1 *expressis verbis* wynika, iż ustawodawca przedmiotową przeszkodę wiąże wyłącznie z zakazem zawarcia małżeństwa przez przysposabiającego z przysposobionym. W ustawie nie dokonano rozróżnienia do jakiego rodzaju przysposobienia się on odnosi, a zatem zakaz ten stosuje się zarówno do przysposobienia niepełnego, jak i pełnego (z wyłączeniem przysposobienia anonimowego). Treść przepisów tego artykułu nie przesądza natomiast o tym, czy możliwe jest zawarcie małżeństwa przez przysposobionego z dzieckiem przysposabiającego lub z inną osobą przysposobioną przez przysposabiającego. W szczególności **niedopuszczalne** byłoby twierdzenie, że odpowiedź przecząca na to pytanie wynikałaby z wykładni *a contrario* art. 15 § 1. By odpowiedzieć na to pytanie należy odwołać się do innych przepisów KRO. Z regulacji o przysposobieniu niepełnym wynika, że nie tworzy ono **żadnej więzi prawnej** między przysposobionym a krewnymi przysposabiającego (zob. art. 124 § 1 zd. 1). W konsekwencji nie istnieje więc zakaz zawarcia małżeństwa między przysposobionym a krewnym przysposabiającego. Sytuacja przedstawia się odmiennie w wypadku przysposobienia pełnego. Zgodnie z art. 121 § 2 KRO: „Przysposobiony nabywa prawa i obowiązki wynikające z pokrewieństwa w stosunku do krewnych przysposabiającego". Z przepisu tego wynika po prostu, że np. przysposobiony staje się bratem (lub siostrą) dziecka przysposabiającego (zob. art. 121). W konsekwencji zatem **z chwilą uprawomocnienia** się postanowienia sądu o przysposobieniu pełnym powstaje między przysposobionym a dzieckiem przysposabiającego lub inną osobą przysposobioną przez przysposabiającego przeszkoda określona w art. 14. Wspomniane w art. 121 § 2 prawa i obowiązki ustają jednak w razie rozwiązania przysposobienia, wskutek czego odpada przeszkoda małżeńska określona w art. 14.

2. Artykuł 15 § 3 wyłącza możliwość unieważnienia małżeństwa z powodu stosunku przysposobienia między małżonkami, jeżeli stosunek ten ustał. Oznacza to, że w tym przypadku **możliwa jest swego rodzaju „konwalidacja"**. Z unormowań KRO dotyczących

stosunku przysposobienia wynika zaś, że ten **stosunek ustaje** jedynie w razie rozwiązania go przez sąd (zob. art. 125). Jeżeli zatem w czasie trwania postępowania o unieważnienie małżeństwa ze względu na przeszkodę przysposobienia jednocześnie toczy się bądź dopiero zostało wszczęte postępowanie o rozwiązanie przysposobienia, sąd może zawiesić postępowanie cywilne na podstawie art. 177 § 1 pkt 1 KPC. Powyższe rozwiązanie nie będzie miało zastosowania do **przysposobienia całkowitego,** ponieważ nie podlega ono rozwiązaniu przez sąd, w konsekwencji nie można zastosować w tym przypadku art. 15 § 3. Teza ta znajduje jednak najpełniejsze potwierdzenie w obowiązujących regulacjach prawnych dotyczących tego przysposobienia, z których wynika, że wyłączenie przysposobionego z jego rodziny naturalnej i włączenie go do rodziny z przysposobienia jest całkowite, w tym sensie, że to **nowe pochodzenie dziecka** eliminuje pochodzenie dotychczasowe (naturalne). Konsekwencją tego jest **definitywna utrata** przez przysposobionego całkowicie jego naturalnego stanu cywilnego. Ma on przeto tylko jeden stan cywilny, tj. wynikający z przysposobienia (zob. art. 124(1)). Dalszą zaś konsekwencją jest to, że zakaz zawierania małżeństw między przysposobionym całkowicie a przysposabiającym i jego dziećmi oraz osobami przez niego przysposobionymi (w sposób pełny bądź całkowity) podlega wyłącznej ocenie na podstawie przepisów art. 14. Inne zapatrywanie w tej ostatniej kwestii ma K. Gromek, która utożsamia pochodzenie prawne dziecka z pochodzeniem biologicznym. K. Pietrzykowski mówiąc o stanie cywilnym ukształtowanym na skutek przysposobienia całkowitego przyjmuje prawne pochodzenia dziecka wyrażone w akcie stanu cywilnego, które jednocześnie nie musi być równoznaczne z jego pochodzeniem biologicznym. W konsekwencji można przyjąć, że powstały stosunek prawny między przysposobionym a dziećmi przysposabiającego będzie opierał się na „pokrewieństwie" wynikającym z przysposobienia.

3. Stosunek przysposobienia w żadnym wypadku nie usuwa przeszkody małżeńskiej pokrewieństwa między przysposobionym a jego krewnymi naturalnymi (krewnymi w linii prostej oraz rodzeństwem). Teza ta oczywiście nie może budzić żadnych wątpliwości w wypadku przysposobienia niepełnego. Wydaje się ona również bezdyskusyjna w razie przysposobienia pełnego. Wprawdzie bowiem stosownie do art. 121 § 3: „Ustają prawa i obowiązki przysposobionego wynikające z pokrewieństwa względem jego krewnych, jak również prawa i obowiązki tych krewnych względem niego", nie ustaje wszakże sam stosunek pokrewieństwa. Także w wypadku przysposobienia całkowitego należy przyjąć **pełne działanie przeszkody pokrewieństwa** między przysposobionym a jego krewnymi naturalnymi. Należy wszakże podkreślić, że ustalenie owego pokrewieństwa może być bardzo utrudnione ze względu na przewidziany w art. 124(1) zakaz uznania przysposobionego, unieważnienia uznania oraz sądowego ustalenia lub zaprzeczenia jego pochodzenia, a także z tego powodu, że sporządza się nowy akt urodzenia przysposobionego z ujawnieniem w nim przysposabiających jako jego rodziców, a dotychczasowego aktu nie ujawnia się i nie wydaje się z niego **odpisów** (art. 71 i 73 PrASC; sporządzenie nowego aktu urodzenia

przysposobionego może zresztą nastąpić również w wypadku przysposobienia pełnego – zob. art. 72 ust. 2 PrASC).

II. Unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody przysposobienia

1. Legitymacja czynna. Unieważnienia małżeństwa z powodu przysposobienia może żądać **każdy** z małżonków (art. 15 § 2) oraz na zasadach ogólnych prokurator (art. 22).

Uwaga ogólna. Przepisy dotyczące przeszkód zawarte w art. 10-15 odnoszą się zarówno do małżeństwa zawieranego przed kierownikiem USC (art. 1 § 1) albo przed polskim konsulem (art. 1 § 4), jak i wywołującego skutki cywilne małżeństwa zawieranego przed duchownym określonego kościoła albo innego związku wyznaniowego (art. 1 § 2 i 3 w zw. z art. 17).

1.2. „BRAKI" PEŁNOMOCNICTWA (ART. 16)

W doktrynie co do zastosowania art. 16 nie ma jednoznaczności. K. Pietrzykowski uważa, iż przepis art. 16, inaczej niż przepisy art. 6, ma zastosowanie tylko do małżeństwa zawieranego przed kierownikiem USC (art. 1 § 1) bądź przed polskim konsulem za granicą (art. 1 § 4). Nie ma on natomiast zastosowania do małżeństwa wyznaniowego ze skutkiem cywilnym (odmiennie *J. Gajda*, Komentarz, s. 76; *K. Piasecki*, [w:] Komentarz KRO, 2009, s. 107, *K. Gromek*, Komentarz do KRO 2018, s. 127). W art. 16 brak jest bowiem – inaczej niż w art. 15(1) § 1 – wyraźnego wskazania, z którego wynikałoby, że przepis ten odnosi się również do unieważnienia małżeństwa w wypadku, gdy istnieją wadliwości związane z pełnomocnictwem do złożenia oświadczenia, o którym mowa w art. 1 § 2. Być może stanowi to efekt przeoczenia ustawodawcy, jednakże odmienna interpretacja byłaby niedopuszczalna ze względu na zasadę *numerus clausus* przyczyn unieważnienia małżeństwa (art. 17). Trzeba się zgodzić z tym ostatnim stwierdzeniem, jednak wydaje się, że w tej kwestii należy wziąć pod uwagę, przeważające zdanie doktryny i uznać, że tenże przepis na również zastosowanie do małżeństw cywilnych w formie wyznaniowej.

I. „Braki" pełnomocnictwa zawarte w art. 16, zgodnie z którym małżeństwo będzie można unieważnić w przypadku, gdy:

1) oświadczenie o zawarciu związku małżeńskiego zostało złożone przez pełnomocnika pomimo braku zezwolenia sądu na złożenia w tej drodze oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński;

1. Zezwolenie sądu jest przesłanką zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika (zob. art. 6). W razie braku takiego zezwolenia kierownik USC ani polski konsul za granicą **nie mogą przyjąć od jednego z nupturientów i pełnomocnika osoby nieobecnej oświadczeń** o wstąpieniu w związek małżeński. Gdyby zaś takie oświadczenia przyjęli, małżeństwo podlegałoby unieważnieniu. Taka sytuacja mogłaby w zasadzie powstać tylko teoretycznie. Należy ponadto

podkreślić, że ze względu na rozwiązanie przyjęte w tym przepisie kwestii dotyczącej **braku zezwolenia sądu** oczywiście niedopuszczalne byłoby dokonanie przez sąd oceny *ex post* udzielenia zezwolenia na zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika.

2) pełnomocnictwo było nieważne;

1. Nieważność pełnomocnictwa podlega ogólnym regułom KC w zakresie nieważności bezwzględnej czynności prawnych (zob. zwłaszcza art. 58 KC). Szczególna regulacja została ponadto zamieszczona w art. 6 § 2, zgodnie z którym: „Pełnomocnictwo powinno być udzielone na piśmie z podpisem urzędowo poświadczonym i wymieniać osobę, z którą małżeństwo ma być zawarte". Udzielenie pełnomocnictwa bez **zachowania tej formy** powoduje jego bezwzględną nieważność (art. 73 § 2 KC). Jednakże nieważność pełnomocnictwa oczywiście nie powoduje nieważności małżeństwa (bo KRO nie przewiduje takiej sankcji), ale jest przyczyną unieważnienia małżeństwa.

3) pełnomocnictwo było skutecznie odwołane;

1. Należy przyjąć, że pełnomocnictwo jest skutecznie odwołane w rozumieniu art. 16, jeżeli oświadczenie mocodawcy o odwołaniu zostało złożone bądź drugiemu nupturientowi, bądź pełnomocnikowi przed zawarciem małżeństwa, a najpóźniej w chwili składania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński. Odwołanie pełnomocnictwa nie wymaga żadnej szczególnej formy.

II. Unieważnienie małżeństwa z powodu „braków" pełnomocnictwa

1. Legitymacja czynna. W razie wystąpienia choćby jednej z wymienionych przesłanek unieważnienia małżeństwa może żądać **mocodawca**. Podobne żądanie może wysunąć **prokurator** na zasadach ogólnych (art. 22). K. Pietrzykowski twierdzi, że należy sprzeciwić się zasadności takiej tezy, – podobnie jak w wypadku powództwa o unieważnienie małżeństwa z powodu przeszkody wieku w wypadku zajścia kobiety w ciążę (art. 10 § 4) oraz powództwa o unieważnienie małżeństwa z powodu wady oświadczenia woli (art. 15(1) § 2) – że wtedy, gdy ustawa wprowadza ograniczenia podmiotowe w zakresie legitymacji do wytoczenia powództwa o unieważnienie małżeństwa, odnoszą się one również do prokuratora. Nie podzielam tego poglądu o czym wspomniano już wyżej. W związku z tym nie widzę tutaj możliwości ograniczenia legitymacji czynnej prokuratora. Jednakże trzeba dodać, że przesłanka podjęcia wspólnego pożycia przez małżonków (art. 16 *in fine*) ma charakter materialnoprawny, co oznacza, że legitymacja prokuratora będzie nią ograniczona, a J. Winiarz twierdzi, że dotyczy to również sytuacji, podjęcia **wspólnego pożycia przez małżonków także** dopiero po wytoczeniu przez niego powództwa o unieważnienie (zob. *J. Winiarz*, [w:] System KRO, s. 216).

1.3. Wady oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński art. 15(1)

1. Pojęcie wady oświadczenia woli. Wada oświadczenia woli polega bądź na nieprawidłowym funkcjonowaniu mechanizmu woli, bądź na niezgodności między powzięciem woli a jej przejawem. To z natury rzeczy subiektywne pojęcie podlega obiektywizacji zależnie od istniejących w danej sytuacji okoliczności faktycznych, a także od spełnienia określonych w ustawie przesłanek. Termin "wada oświadczenia woli" stanowi zatem **zbiorczą nazwę** dla oznaczenia stanów faktycznych, uzasadniających pozbawienie oświadczenia woli (zob. art. 60 KC) skuteczności prawnej, jednakże tylko przy istnieniu przesłanek ukształtowanych przez normę prawną po dokładnym rozważeniu interesów stron.

I. Wady oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński (oświadczenie woli art. 15(1) § 1) – małżeństwo może być unieważnione, jeśli oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński albo oświadczenie przewidziane w art. 1 § 2 zostało złożone:

1) przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się, w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli (art. 15(1) § 1 pkt 1);

1. Hipoteza normy zamieszczonej w art. 15(1) § 1 pkt 1 jest wyraźnie węższa od hipotezy normy zamieszczonej w art. 82 KC. **Obejmuje ona bowiem wyłącznie stany wyłączające świadome wyrażenie woli**, co oznacza, iż nie obejmuje ona: stanów wyłączających świadome powzięcie decyzji; stanów wyłączających swobodne powzięcie decyzji; stanów wyłączających swobodne wyrażenie woli. W konsekwencji odmiennej regulacji rozważanej wady oświadczenia woli przyjętej w art. 15(1) § 1 pkt 1 w stosunku do art. 82 KC miarodajna w zakresie oceny stanu świadomości nupturienta jest **wyłącznie chwila wyrażenia woli, a więc chwila, w której są składane oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński, tj. chwila ceremonii zawarcia małżeństwa**. Nie jest natomiast istotna okoliczność, czy brak świadomości istniał w chwili powzięcia decyzji o zawarciu małżeństwa, a więc z reguły najpóźniej w chwili złożenia przez nupturienta zapewnienia o tym, że nie wie on o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie tego małżeństwa (zob. art. 4 zd. 1 KRO oraz art. 76 ust. 1 pkt 1 PrASC w zw. z art. 3 § 1 KRO).

2. Stan wyłączający świadome wyrażenie woli nie może być rozumiany **dosłownie**, nie musi więc oznaczać zupełnego zaniku świadomości (orz. SN z 2.9.1948 r., PoC 188/48, PN 1948, Nr 11–12, s. 537). Brak świadomości charakteryzuje się brakiem rozeznania, niemożnością zrozumienia posunięć własnych lub też innych osób, niezdawaniem sobie sprawy ze znaczenia własnego postępowania. Obojętne jest przy tym, czy taki stan jest trwały, czy tylko przejściowy (przemijający). Z art. 15(1) § 1 pkt 1 wynika, że nupturient „z jakichkolwiek powodów" może znajdować się w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli. Nie ulega wszakże wątpliwości, że również w wypadku braku świadomości nupturienta rozważanym powodem może być zarówno choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy, jak i inne, chociażby **nawet przemijające**, zaburzenie czynności psychicznych. Takie inne zaburzenia psychiczne mogą być spowodowane zwłaszcza alkoholizmem, narkomanią, wysoką gorączką, hipnozą, obłożną chorobą, uwiądem starczym i agonią. Istnienia rozważanych zaburzeń nie dowodzi sam przez się fakt korzystania przez osobę składającą oświadczenie woli ze zwolnienia lekarskiego w

chwili składania oświadczenia woli (zob. odpowiednio post. SN z 4.4.1985 r., II CZ 41/85, Legalis).

3. W kontekście omawianej wady oświadczenia (art. 15(1) § 1 pkt 1) trzeba zwrócić uwagę na jej **stosunek do przepisów** art. 11 (przeszkoda ubezwłasnowolnienia całkowitego) i art. 12 (przeszkoda choroby psychicznej i niedorozwoju umysłowego). W związku z tym podkreślić należy, że art. 11 zawiera normy szczególne zarówno w stosunku do norm zamieszczonych w art. 12, jak i w art. 15(1) § 1 pkt 1. Okoliczność zatem, że nupturient został ubezwłasnowolniony całkowicie, stwarza bezwzględny zakaz zawarcia przez niego małżeństwa, bez potrzeby badania jego stanu psychicznego, choćby nawet ustały przyczyny takiego ubezwłasnowolnienia (art. 559 § 1 KPC; zob. jednak art. 11 § 3). Natomiast okoliczność zaś, że nupturient został ubezwłasnowolniony częściowo, nie wyłącza sama przez się możności zawarcia przez niego małżeństwa, powoduje natomiast konieczność uzyskania zezwolenia sądu na zawarcie małżeństwa art. 12 § 1 zd. 2). W hipotezie przepisu art. 12 § 1 zd. 1 odgrywa rolę **nie sprawa oświadczenia woli**, które nawet może w konkretnym wypadku zostać złożone w stanie tzw. *lucidum intervallum*, co w zasadzie wyłącza ocenę, że nupturient znajdował się w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli, lecz **strona funkcjonalna**, mianowicie niebezpieczeństwo zagrażające małżeństwu lub zdrowiu przyszłego potomstwa. Jednakże uzyskanie zezwolenia na zawarcie małżeństwa nie wyklucza możliwości oceny, czy w chwili zawarcia małżeństwa nupturient nie znajdował się w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli (zob. *T. Smyczyński*, Analiza i wykładnia, s. 70). Spostrzeżenie to należy odpowiednio odnieść oczywiście również do sytuacji, gdy zezwolenie sądu uzyskała osoba, która nie została ubezwłasnowolniona częściowo.

2) pod wpływem błędu co do tożsamości drugiej strony (art. 15(1) § 1 pkt 2);

1. Można wskazać na co najmniej kilka **rodzajów błędu**: błąd co do osoby małżonka (*error in persona*); błąd co do złożenia oświadczenia woli; błąd co do czynności prawnej (*error in negotio*).

2. Obecnie obowiązująca konstrukcja prawna błędu, jako wady oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński, nawiązuje do art. 9 dekretu – Prawo małżeńskie, gdzie relewantnym prawnie było oświadczenie złożone pod wpływem błędu co do osoby drugiego małżonka. W świetle art. 15(1) § 1, małżeństwo może być unieważnione m.in. wtedy, gdy oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński lub oświadczenie przewidziane w art. 1 § 2 zostało złożone pod wpływem **błędu co do tożsamości drugiej strony**. **Bezprzedmiotowy** z punktu widzenia prawa polskiego jest zatem zarówno błąd co do złożenia oświadczenia woli, jak i błąd co do czynności prawnej. To lakoniczne określenie ustawowe „błąd co do tożsamości drugiej strony", wymaga rozważenia co znaczy określenie „tożsamość". W świetle definicji słownikowych należy przez nie rozumieć tyle, co „bycie tym samym", „identyczność" (zob. Komputerowy słownik języka polskiego PWN, Warszawa 1996, hasło "tożsamość").

3. Doktryna jest zgodna, że w obowiązującym stanie prawnym na gruncie polskiego prawa rodzinnego relewantnym jest **błąd co do tożsamości drugiej strony w aspekcie jej tożsamości fizycznej** a nie np. cywilnej, uważanej za zbyt szeroką. W odniesieniu do tak określonego pojęcia błędu należy stwierdzić, iż może się on **zdarzyć raczej zupełnie wyjątkowo**. Możliwość wystąpienia takiego błędu jest obecnie dużo mniejsza niż dawniej, gdy mężczyzna zawierał małżeństwo np. w zbroi rycerskiej, a kobieta w welonie. Jednak również obecnie taki błąd może się zdarzyć, np. w wypadku zawarcia małżeństwa przez niewidomego, poślubienia przez mężczyznę jednej z dwóch bliźniaczek czy w wypadku zawarcia małżeństwa *per procura*, gdy pełnomocnik poślubi w imieniu mocodawcy inną osobę o tym samym imieniu i nazwisku. Mimo to podtrzymuję stanowisko, zgodnie z którym *de lege lata* tylko błąd co do tożsamości fizycznej drugiej strony może stanowić **podstawę unieważnienia** małżeństwa; tak również, jak się zdaje, *Gajda*, Komentarz, s. 72 oraz *J. Ignatowicz, M. Nazar*, Prawo rodzinne, s. 216.

3) pod wpływem bezprawnej groźby drugiej strony lub osoby trzeciej, jeżeli z okoliczności wynika, że składający oświadczenie mógł się obawiać, że jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste (art. 15(1) § 1 pkt 3).

1. Przesłanką zawarcia małżeństwa jest, jak już wyżej wyjaśniono (art. 1), złożenie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński. Małżeństwo nie zostaje zawarte, gdy brak jest oświadczenia przynajmniej jednej ze stron. Sytuacja taka zachodzi m.in. w wypadku zastosowania wobec nupturienta **przymusu fizycznego**, tzn. takiego **bezpośredniego nacisku** na jego osobę, że tego, co oświadcza, nie można uznawać za jego wolę, ale tylko za transmisję woli przymuszającego. Nie jest przy tym istotne, czy przymus fizyczny, polegający np. na groźbie natychmiastowego użycia broni, został zastosowany przez jednego z nupturientów, czy też przez osobę trzecią będącą z nim w zmowie albo działającą samodzielnie. Zawieranie małżeństwa pod wpływem przymusu fizycznego jest możliwe w zasadzie tylko teoretycznie ze względu na obecność kierownika USC, świadków i najczęściej licznie zgromadzonej publiczności, chociaż nie można wykluczyć np. sterroryzowania wszystkich osób uczestniczących w uroczystości zawarcia małżeństwa, nie wyłączając kierownika USC.

2. Zdecydowanie częściej mogą natomiast występować w praktyce wypadki zawierania małżeństw pod wpływem **przymusu psychicznego (groźby)**, rozumianego jako bezprawne oddziaływanie na wolę nupturienta, które wywołuje u niego uzasadnioną okolicznościami obawę, że jemu samemu lub osobie mu bliskiej grozi poważne niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, czci lub wolności. Zgodnie z obecnie obowiązującym rozwiązaniem z art. 15(1) § 1 pkt 3, małżeństwo **może być unieważnione**, jeżeli oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński lub oświadczenie przewidziane w art. 1 § 2 zostało złożone pod wpływem bezprawnej groźby drugiej strony lub osoby trzeciej, jeżeli z okoliczności wynika, że składający oświadczenie mógł się obawiać, że jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste. Przymus psychiczny stwarza rozbieżność między wolą wewnętrzną i jej oświadczeniem na

zewnątrz. Zgoda na zawarcie małżeństwa nie jest w tej sytuacji ani pełna, ani swobodna, z punktu widzenia Konwencji nowojorskiej oraz Paktów Praw Człowieka i Obywatela.

3. Określenie groźby w art. 15(1) § 1 pkt 3 zawiera dwa **elementy**: obiektywny – **groźba musi być bezprawna** oraz subiektywny – obawa wywołana przez **groźbę powinna być poważna**. Bezprawne jest zarówno zachowanie się sprzeczne z prawem (tj. z ustawą), jak i zachowanie się, które jest formalnie zgodne z prawem, jednakże zmierza do wymuszenia złożenia oświadczenia woli (zob. odpowiednio orz. SN z 4.2.1957 r., 3 CR 834/55, NP 1957, Nr 7–8, s. 187; wyr. SN z 6.1.1998 r., I CKN 375/97, niepubl.). Jest zatem bez znaczenia, czy groźba zmierza do dokonania czynu sprzecznego z prawem (np. groźba pobicia), czy też czynu dozwolonego przez prawo (np. groźba doniesienia o przestępstwie popełnionym przez nupturienta). **Bezprawne** jest posługiwanie się groźbą popełnienia samobójstwa w celu wymuszenia złożenia określonego oświadczenia woli (zob. odpowiednio wyr. SN z 18.2.1970 r., I CR 571/69, OSN 1971, Nr 2, poz. 27; wyr. SN z 25.11.1981 r., IV CR 406/81, Legalis). Do uznania, że oświadczenie woli zostało złożone pod wpływem bezprawnej groźby, nie jest konieczne, żeby grożący żądał wprost złożenia tego oświadczenia. Wystarczy, żeby **do uniknięcia** skutków groźby było konieczne złożenie tego oświadczenia, do którego grożący dążył (zob. odpowiednio orz. SN z 15.10.1946 r., III C 597/46, OSN 1947, Nr 2, poz. 48). Brak jest natomiast obecnie podstaw do twierdzenia, że bezprawne jest również określone zachowanie się podmiotu prawa, które jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego, chyba że konkretny przepis prawa stanowi inaczej (np. art. 58 § 2 KC). Twierdzenie przeciwne, zdecydowanie nadal przeważające w polskiej doktrynie, zdaje się wynikać z przyjętego założenia, że bezprawność oznacza sprzeczność z porządkiem prawnym, na który składają się zarówno ustawy, jak i zasady współżycia społecznego. Założenie to było prawidłowe w okresie obowiązywania *Konstytucji z 1952 r*. (zgodnie z *art. 76* obywatele byli obowiązani przestrzegać przepisów *Konstytucji* i ustaw oraz szanować zasady współżycia społecznego). W obecnie obowiązującej Konstytucji RP nie ma takiego obowiązku. Nie ma w konsekwencji żadnych podstaw do twierdzenia, że zasady współżycia społecznego stanowią część obowiązującego w Polsce porządku prawnego. Zasady współżycia społecznego nie istnieją więc poza normami prawnymi, które wyraźnie do tych zasad odsyłają. **Groźba musi być poważna**, co oznacza, że ten, kto składa oświadczenie woli, może się obawiać, iż jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste. Kryterium ograniczającym pojęcie groźby jest zatem uzasadniony okolicznościami stan obawy o życie, zdrowie, cześć lub wolność nupturienta lub osoby mu bliskiej. Nieistotna jest natomiast groźba wyrządzenia szkody majątkowej (oczywiście z wyjątkiem szkody na osobie) oraz obawa wynikająca np. z szacunku wobec rodziców (*metus reverentialis*). Ta w zasadzie subiektywna przesłanka podlega obiektywizacji, przy czym podstawowe jej kryteria zostały wskazane w samej ustawie. Obiektywny charakter ma użyte w art. 15(1) § 1 pkt 3 sformułowanie „poważne niebezpieczeństwo". Poza tym stan obawy musi wynikać z okoliczności towarzyszących złożeniu oświadczenia woli. Musi istnieć

rzeczywiste zagrożenie oraz realna możliwość jego zrealizowania. Obiektywnym kryterium oceny istnienia stanu obawy jest reakcja przeciętnej osoby działającej z rozeznaniem, przy uwzględnieniu takich okoliczności, jak wiek, płeć i niektóre inne właściwości osobiste.

II. Unieważnienie małżeństwa na podstawie wad oświadczenia

1. Legitymacja czynną do unieważnienia małżeństwa z powodu wad oświadczenia woli zgodnie z art. 15(1) § 2 posiad małżonek, który złożył oświadczenie dotknięte wadą. Natomiast osobą **legitymowaną biernie** w procesie o unieważnienie małżeństwa jest zaś drugi małżonek.

2. Legitymacja czynna na podstawie art. 22 przysługuje na zasadach ogólnych **prokuratorowi** – to pogląd przeważający w doktrynie, z którym należy się zgodzić.

3. **Termin** przewidziany do wytoczenia powództwa o unieważnienie małżeństwa zawarty w art. 15(1) § 3 jest terminem **zawitym**. Są to dwa kumulatywne (łączne) okresy dopuszczalności przedmiotowego powództwa:

- **6-miesięczny**, licząc od ustania: stanu wyłączającego świadomość; obawy wywołanej groźbą; oraz od wykrycia błędu;
- **3-letni**, licząc od zawarcia małżeństwa.

Upływ wymienionych wyżej terminów sprawia, że małżeństwo nie może już być unieważnione, a zatem prowadzi do konwalidacji małżeństwa.

Uwaga ogólna. Wszystkie powyższe podstawy unieważnienia małżeństwa muszą istnieć w chwili zawierania małżeństwa (w chwili składania oświadczenia o zawarciu małżeństwa.

1.4. ZŁA WIARA

1. Autentyczna wykładnia pojęcia złej wiary została zawarta w art. 20 § 2. Za będącego w złej wierze można uznać tylko wówczas małżonka, gdy w chwili zawarcia małżeństwa wiedział on o okolicznościach stanowiących podstawę jego unieważnienia. Tylko zatem pozytywna wiedza o okolicznościach stanowiących określone zakazy zawarcia małżeństwa uzasadniałaby przypisanie małżonkowi "złej wiary" w rozumieniu powołanego przepisu (zob. wyr. SN z 28.12.1982 r., I CR 349/82, Legalis).

2. Z treści art. 20 § 1, iż umieszczenie w wyroku unieważniającym małżeństwo zapisu o złej wierze małżonka, któremu tę okoliczność udowodniono w toku procesu, ma charakter obligatoryjny. Wobec tego sąd może alternatywnie orzec, że:

1) oboje małżonkowie zawarli małżeństwo w złej wierze,

2) jedno z nich zawarło małżeństwo w złej wierze,

3) żadne z małżonków nie zawarło małżeństwa w złej wierze (por. J. Gajda, Kodeks rodzinny i opiekuńczy, 2002, s. 84; K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy, 2018, s. 253, teza 9, Nb 9 do art. 20).

Jeżeli sąd orzekający unieważnienie małżeństwa nie orzeknie w sentencji wyroku o złej wierze, to znajdzie zastosowanie art. 351 KPC *in fine*, o zasadach uzupełniania wyroków[1].

1.5. SKUTKI UNIEWAŻNIENIA MAŁŻEŃSTWA

1. Wyrok unieważniający małżeństwo działa zgodnie z zasadą ex tunc (z mocą wsteczną). Natomiast w art. 21 ustawodawca określił wyjątki od tej zasady, skutkujące działaniem wyłącznie ex nunc (od uprawomocnienia się wyroku na przyszłość – część wyroku o charakterze prawnym ex nunc nie ma mocy wstecznej). Stąd też przywołany przepis nakazuje odpowiednie stosowanie przepisów o rozwodzie.

W konsekwencji należy wziąć po uwagę to, iż:

1. dzieci urodzone w unieważnionym małżeństwie uznaje się za zrodzone w małżeństwie, czyli tzw. małżeńskie, a nie pozamałżeńskie;

2. jak przy rozwodzie ustala się stosunki między byłymi małżonkami:

- majątkowe oraz
- między byłymi małżonkami a ich wspólnymi dziećmi.

Ponadto należy pamiętać, że zła wiara małżonka, orzeczona w procesie unieważniającym małżeństwo, jest odpowiednikiem winy w rozkładzie pożycia małżonków, orzekanej w procesie rozwodowym.

2. W treści wyroku unieważniającego małżeństwo należy wziąć pod uwagę przepisy dotyczące rozwodu. Składa się na nią część: obligatoryjna i fakultatywna.

Składniki części obligatoryjnej:

1. orzeczenie o złej wierze – skutki orzeczenia złej wiary w zakresie alimentacji miedzy małżonkami (art. 20 w zw. z art. 60)

2. określenie wysokości alimentów na rzecz małoletniego (małoletnich), jeżeli pochodzi z tego związku (najczęściej jest to po prostu dziecko urodzone w tym związku, możliwa jest też adopcja przez oboje małżonków dziecka pochodzącego od innych rodziców biologicznych – por. komentarz do art. 115);

3. rozstrzygnięcie o władzy rodzicielskiej poprzez:

– pozostawienie (jeżeli dotychczas rodzice mieli pełną władzę rodzicielską), albo powierzenie wykonywania władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom (jeżeli przed rozwodem nastąpiła ingerencja sądu rodzinnego we władzę rodzicielską),

---

[1] Art. 351. § 1. Strona może w ciągu dwóch tygodni od ogłoszenia wyroku, a gdy doręczenie wyroku następuje z urzędu – od jego doręczenia, zgłosić wniosek o uzupełnienie wyroku, jeżeli sąd nie orzekł o całości żądania, o natychmiastowej wykonalności albo nie zamieścił w wyroku dodatkowego orzeczenia, **które według przepisów ustawy powinien był zamieścić z urzędu**.

§ 2. (uchylony)

§ 3. Orzeczenie uzupełniające wyrok zapada w postaci wyroku, chyba że uzupełnienie dotyczy wyłącznie kosztów lub natychmiastowej wykonalności.

– powierzenie wykonywania władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców, ograniczając władzę drugiego, albo ograniczając władzę rodzicielską obojgu rodzicom,
– pozbawienie władzy rodzicielskiej jednego lub obojga rodziców,
– zawieszenie władzy rodzicielskiej jednemu lub obojgu rodzicom,
– przy czym koszty utrzymania i wychowania dziecka są niezależne od sprawowania władzy rodzicielskiej
4. orzeczenie o sposobie korzystania ze wspólnego mieszkania małżonków po unieważnieniu małżeństwa

Składniki części fakultatywnej:

1. eksmisja z mieszkania jednego z małżonków na żądanie drugiego z powodu rażąco nagannego postępowania, uniemożliwiającego wspólne zamieszkiwanie (art. 58 § 2 zd. 2);
2. podział wspólnego mieszkania lub przyznanie go jednemu z małżonków na zgodny wniosek stron, jeżeli jest to możliwe (art. 58 § 2 zd. 3);
3. podział majątku wspólnego na wniosek jednego z małżonków, jeżeli przeprowadzenie tego podziału nie spowoduje nadmiernej zwłoki w postępowaniu (art. 58 § 3);
4. ustalenie kontaktów rodziców z małoletnim dzieckiem

KWESTIE PROCESOWE

1. **Formalne warunki pozwu**.

Pozew o unieważnienie małżeństwa powinien odpowiadać ogólnym warunkom pierwszego pisma procesowego w sprawie (art. 126 i 128 KPC) oaz szczególnym warunkom przewidzianym dla pozwu (art. 187 KPC).

2. **Właściwość sądu**.

Sądem właściwym rzeczowo do rozpoznania sprawy o unieważnienie małżeństwa jest sąd okręgowy (art. 17 pkt 1 KPC). Sądem wyłącznie właściwym miejscowo jest tu ten sąd okręgowy, w którego okręgu małżonkowie mieli ostatnie miejsce zamieszkania, jeżeli choć jedno z nich w okręgu tym jeszcze ma miejsce zamieszkania lub zwykłego pobytu. Gdy ta podstawa właściwości miejscowej nie zachodzi, wtedy jest wyłącznie właściwy sąd okręgowy miejsca zamieszkania strony pozwanej, a gdy i tej podstawy nie ma – sąd okręgowy miejsca zamieszkania powoda (art. 41 KPC).

3. **Legitymacja procesowa**.

Legitymację do wytoczenia powództwa należy ustalać na podstawie przepisów prawa materialnego!!!

1. Legitymacja procesowa czynna:

- każdy z małżonków (zobacz w pierwszej części w odniesieniu do konkretnej przeszkody)
- wyłącznie kobieta będąca w ciąży (art. 10 § 4)
- każdy kto ma w tym interes prawny (art. 13 § 2 i 14 § 2)

- mocodawca (w odniesieniu do pełnomocnictwa – art. 16)
- małżonek, który złożył oświadczenie dotknięte wadą (art. 15(1) § 2)
- prokurator (art. 22) – więcej na temat prokuratora poniżej pkt 6.

2. Legitymacja procesowa bierna:
- małżonek, który nie wytoczył powództwa
- oboje małżonkowie – współuczestnictwo konieczne małżonków (art. 195 § 1 KPC), gdy powództwo wytoczył prokurator lub osoba trzecia – w zależności od podstawy unieważnienia małżeństwa (zob. art. 448 § 1 KPC).

Zgodnie z art. 19 § 1 Jeżeli jeden z małżonków wytoczył powództwo o unieważnienie małżeństwa, unieważnienie może nastąpić także **po śmierci drugiego małżonka**, na którego miejsce w procesie wstępuje **kurator** ustanowiony przez sąd. W tym przypadku w miejsce pozwanego (legitymowanego biernie) wstępuje kurator

Natomiast zgodnie z § 2 tego przepisu w razie śmierci **małżonka, który wytoczył powództwo** o unieważnienie małżeństwa, unieważnienia **mogą dochodzić jego zstępni**. Zatem zstępni wstępują w miejsce powoda (legitymowanego czynnie).

4. Określenie żądania.

Skoro orzekając unieważnienie małżeństwa sąd orzeka także o tym, czy i który z małżonków zawarł małżeństwo w złej wierze (art. 20 § 1), to wobec tego powoduje to choćby tylko konieczność stosownego określenia żądania. Zważywszy na treść art. 21, gdy małżonkowie mają wspólne małoletnie dzieci, pozew o unieważnienie małżeństwa powinien w tym względzie zawierać wnioski takie jakie mogą być zawarte w pozwie o rozwód (w przedmiocie władzy rodzicielskiej, kontaktów rodzica z dzieckiem i co do ponoszenia kosztów utrzymania i wychowania dziecka).

Także rozstrzyganie – w wyroku uwzględniającym powództwo o unieważnienie małżeństwa – o sposobie korzystania przez małżonków ze wspólnego mieszkania przez czas wspólnego w nim zamieszkiwania oraz możliwość rozstrzygania w tych wszystkich kwestiach, w których w wyroku orzekającym rozwód wydanie rozstrzygnięcia jest uzależnione od zgłoszenia przez stronę stosownego żądania (np. co do eksmisji jednego z małżonków ze wspólnego mieszkania), powoduje lub może powodować potrzebę odpowiedniego określenia wniosku lub żądania.

5. Postępowanie.

1. Sprawa o unieważnienie małżeństwa podlega rozpoznaniu w trybie odrębnego postępowania procesowego przewidzianego dla spraw małżeńskich, unormowanych w art. 425-435 KPC oraz 447-451 KPC. Mogą tu również znaleźć zastosowanie między innymi art. 445 i 445(1) KPC.

2. Dopuszczalność kumulacji roszczeń występuje w procesie o rozwód lub o separację, a także o unieważnienie małżeństwa. W ramach tych postępowań muszą albo mogą być rozstrzygnięte sprawy dotyczące zaspokojenia potrzeb rodziny i o alimenty zarówno między

małżonkami, jak i między nimi a ich wspólnymi małoletnimi dziećmi, oraz sprawy dotyczące pieczy nad dziećmi i wspólnego mieszkania małżonków (art. 58 i 60 KRO)

3. W sprawach małżeńskich – w tym o unieważnienie małżeństwa – konieczne jest legitymowanie się przez pełnomocnika pełnomocnictwem szczególnym. **Pełnomocnictwo szczególne udzielane jest do prowadzenia konkretnej sprawy** z oznaczeniem stron i przedmiotu sprawy (art. 426 KPC). **Małżonek może być pełnomocnikiem** drugiego z małżonków w sprawach o unieważnienie małżeństwa, jeśli pozew został wytoczony przez prokuratora lub osobę trzecią przeciwko obojgu małżonkom. **Współuczestnik sporu** (interwenient uboczny art. 76 i n. KPC) w sprawach o unieważnienie małżeństwa, w których dopuszczalne jest zgłoszenie interwencji ubocznej, interwenient uboczny może być pełnomocnikiem. **Brak należytego umocowania**, występujący w przypadku działania w charakterze pełnomocnika procesowego osoby, która nie może być pełnomocnikiem, powoduje nieważność postępowania (art. 379 pkt 2 KPC[2]). Zgodnie z uchw. SN(7) z 8.7.2008 r. (III CZP154/07, OSNC 2008, Nr 12, s. 133) uchybienie to nie może być usunięte w drodze zatwierdzenia przez stronę czynności dokonanych przez tę osobę

4. Na podstawie art. 427 KPC **posiedzenia odbywają się przy drzwiach zamkniętych**, chyba że obie strony żądają publicznego rozpoznania sprawy, a sąd uzna, że jawność nie zagraża moralności. W konsekwencji w sprawach małżeńskich nastąpiło ograniczenie zasady jawności. Jest ono podyktowane charakterem spraw, które ze względu na roztrząsane w nich kwestie osobiste, intymne odbywają się one przy drzwiach zamkniętych. Zgodnie z art. 154 § 1 KPC podczas rozprawy odbywającej się przy drzwiach zamkniętych na sali mogą być obecne: strony, interwenienci uboczni, ich przedstawiciele ustawowi i pełnomocnicy, prokurator oraz osoby zaufania – po dwie z każdej strony. Ogłoszenie orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie odbywa się publicznie (art. 154 § 2 KPC). W tej sytuacji można zaniechać ustnego uzasadnienia orzeczenia (art. 326 § 3 KPC). Protokół z posiedzenia powinien zawierać wzmiankę co do jawności (art. 158 § 1 KPC). Jawne rozpoznanie sprawy może nastąpić wyłącznie w przypadku złożenia wniosku stron, gdy sąd uzna, że nie zagraża to moralności. Postanowienie w przedmiocie wniosku o publiczne rozpoznanie sprawy jest niezaskarżalne.

5. Niestawiennictwo pozwanego nie stanowi przeszkody do rozpoznania sprawy (art. 428 § 1 zd. 1 KPC). W sprawach małżeńskich może być wydany **wyrok zaoczny** w myśl art. 339 § 1 KPC. Nie znajduje jednak zastosowania art. 339 § 2 KPC, co oznacza, że **sąd musi przeprowadzić postępowanie dowodowe**, niezależnie od istnienia lub braku uzasadnionych wątpliwości co do zgodności z prawdziwym stanem sprawy okoliczności faktycznych przytoczonych w pozwie. W przypadku umorzenia postępowania na podstawie art. 428 KPC **sąd nie zwraca opłaty**.

---

[2] Art. 379 pkt 2 KPC Nieważność postępowania zachodzi: jeżeli strona nie miała zdolności sądowej lub procesowej, organu powołanego do jej reprezentowania lub przedstawiciela ustawowego, albo gdy pełnomocnik strony nie był należycie umocowany;

6. Wyjątek od zasady osobistego stawiennictwa występuje w postępowaniu w sprawach małżeńskich, w którym strona wezwana do osobistego stawiennictwa ma obowiązek stawić się na posiedzenie, pod rygorem nałożenia na nią grzywny (art. 429 KPC). Wezwanie na posiedzenie powinno zawierać elementy określone w art. 150 KPC. W przypadku nieusprawiedliwienia swojej nieobecności lub podania przez stronę okoliczności, nie usprawiedliwiają dostatecznie niestawiennictwa sąd może skazać stronę na grzywnę. Zgodnie z orz. SN z 14.8.1952 r. (C 1474/52, OSNCK 1953, Nr 3, poz. 82) za usprawiedliwioną przyczynę niestawiennictwa strony na posiedzenie sądowe w sprawie, na którym ma być przeprowadzony dowód z przesłuchania stron, można uznać brak środków materialnych na dojazd lub taką sytuację, w której poniesienie kosztów przyjazdu na posiedzenie miałoby przynieść rodzinie poważny uszczerbek. Sąd może zobowiązać drugą stronę do wyłożenia odpowiedniej sumy na koszty dojazdu małżonka na posiedzenie.

Skazanie na grzywnę nie jest obligatoryjne. Sąd nie może jednak nakazać przymusowego sprowadzenia strony do sądu. Wysokość grzywny ustalana jest w granicach przewidzianych w art. 163 § 1 KPC. Na postanowienie w przedmiocie skazania strony na grzywnę przysługuje zażalenie (art. 394 § 1 pkt 5 KPC).

Usprawiedliwienie niestawiennictwa strony może nastąpić w terminie określonym w art. 275 KPC.

7. W art. 430 KPC ustawodawca ustanowił **zakaz przesłuchiwania w charakterze świadków małoletnich**, którzy nie ukończyli 13 lat, oraz zstępnych stron, którzy nie ukończyli lat 17. Chodzi o wspólnych zstępnych stron, a nie np. zstępnych tylko jednego z nich. Zstępnymi (wspólnymi) stron są również małoletni przysposobieni przez oboje małżonków, dziecko jednej ze stron przysposobione przez współmałżonka, małoletni których dotyczy domniemanie pochodzenia od męża matki, wspólne przedmałżeńskie dzieci stron. Przewidziany w tym przepisie zakaz ma **charakter bezwzględny i dotyczy formalnego przeprowadzenia dowodu z zeznań świadków**. Wskazane osoby mogą zostać **wysłuchane informacyjnie**. W związku z tym mogą one być w tym celu wezwane na posiedzenia jawne lub niejawne. W kontekście wysłuchanie małoletniego należy odwołać się do przepisu z art. 216(1) KPC, który stanowi, iż sąd w sprawach dotyczących osoby małoletniego dziecka wysłucha je, jeżeli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwala. Wysłuchanie odbywa się poza salą posiedzeń sądowych. Sąd stosownie do okoliczności, rozwoju umysłowego, stanu zdrowia i stopnia dojrzałości dziecka uwzględni jego zdanie i rozsądne życzenia. Wskazując na zakres spraw dotyczących wysłuchania małoletniego w procesie należy wskazać, że powinno dotyczyć spraw niemajątkowych małoletniego, **związanych w szczególności z orzekaniem o władzy rodzicielskiej w sprawach między innymi o unieważnienie małżeństwa** (art. 425 KPC). Nie obejmuje ono natomiast spraw alimentacyjnych (I. Koper, w: H. Dolecki, T. Wiśniewski, KPC. Komentarz, t. 2, 2010, uw. do art. 430, Nb 6).

8. **Wyjątek od zasad ogólnych wyrokowania** wprowadza art. 431 KPC. Zdanie 1 tego przepisu wyłącza zastosowanie zasad określonych w art. 213 § 2 KPC, czyli związania sądu uznaniem powództwa oraz w art. 229 KPC, czyli możliwości poprzestania na przyznaniu określonych faktów przez strony i odstąpienia od przeprowadzenia postępowania dowodowego.
W sprawach małżeńskich istnieje możliwość wydania **wyroku zaocznego**, jednakże tylko po przeprowadzeniu postępowania dowodowego. W sprawach o unieważnienie małżeństwa i o rozwód bezczynność pozwanego nie może bowiem stanowić podstawy do przyjęcia twierdzeń pozwu za prawdziwe (zob. uchw. SN(7) z 12.5.1952 r., C 1572/51, OSNCK 1953, Nr 4, poz. 96). Sąd nie może wydać wyroku zaocznego tylko na podstawie przyjęcia za prawdziwe twierdzenia powoda o okolicznościach faktycznych przytoczonych w pozwie lub w pismach procesowych doręczonych pozwanemu przed rozprawą, chyba że budzą one uzasadnione wątpliwości albo zostały przytoczone w celu obejścia prawa (art. 339 § 2 KPC).
Obowiązek prowadzenia postępowania dowodowego. Konsekwencją regulacji zawartej w art. 431 zd. 2 KPC jest wprowadzenie dla sądu obowiązku przeprowadzenia postępowania dowodowego.
9. W wprawach małżeńskich należy zwrócić uwagę na szczególną regulację prowadzenia dowodu z przesłuchania stron. Bowiem art. 432 KPC[3] stanowi wyjątek od ogólnej zasady prowadzenia dowodu z przesłuchania stron. Zasada zawarta jest w art. 299 KPC, zgodnie z którym **jeśli po wyczerpaniu środków dowodowych lub ich braku** pozostały niewyjaśnione fakty istotne dla rozstrzygnięcia sprawy, **sąd dla wyjaśnienia tych faktów zarządzi dowód z przesłuchania stron**. Natomiast zgodnie z art. 432 zd. 2 KPC w innych sprawach sąd nie może odmówić dopuszczenia takiego dowodu, jeśli strona go powołała. Poza wyjątkiem od zasady wskazanej w art. 299 KPC w pozostałym zakresie zastosowanie mają zasady ogólne dotyczące dowodu z przesłuchania stron (art. 299–304 KPC). Szczególne znaczenie dowodu z przesłuchania stron wynika m.in. z intymnego charakteru pożycia małżeńskiego, o którym zasadniczo wiedzą tylko strony. Dlatego m.in. w omawianych sprawach prowadzenie dowodu z przesłuchania stron jest obligatoryjne.
Odpowiednie zastosowanie znajduje art. 302 § 1 KPC, zgodnie z którym **w przypadku gdy z powodów natury faktycznej lub prawnej istnieje możliwość przesłuchania tylko jednej strony**, **sąd ocenia, czy należy przesłuchać tę stronę**, czy też dowód ten pominąć w zupełności. Jak wskazano w post. SN z 18.12.2003 r. (I CK 442/02, Legalis), dowód z przesłuchania stron polega na przesłuchaniu wszystkich stron, zaś jedynie wyjątkowo, w sytuacji zaistnienia przesłanek z art. 302 § 1, dowód ten można ograniczyć do przesłuchania jednej strony.
Istotną rolę ma kolejność przeprowadzania dowodów. Należy wskazać, że jeśli po przeprowadzeniu dowodu z przesłuchania stron okaże się, że nie wszystkie istotne dla sprawy

[3] Art. 432 KPC W każdej sprawie o rozwód lub o separację sąd zarządza przeprowadzenie dowodu z przesłuchania stron. **W innych sprawach sąd nie może odmówić dopuszczenia takiego dowodu, jeżeli strona go powołała**. Art. 302 § 1 stosuje się odpowiednio.

okoliczności faktyczne zostały należycie wyjaśnione, niedopuszczalne byłoby oddalenie powództwa bez przeprowadzenia dodatkowych dowodów zgłoszonych przez strony lub dopuszczonych przez sąd z urzędu (art. 232 KPC). Z uwagi na okoliczność, iż dowód z przesłuchania stron powinien być dowodem ostatnim, przeprowadzenie po nim innych dowodów w zasadzie powoduje **konieczność powtórzenia przesłuchania stron** (por. orz. SN: z 17.5.1956 r., I CR 759/55, OSNCK 1957, Nr 2, poz. 50; z 30.12.1953 r., C 355/53, PiP 1964, Nr 5; z 23.5.1958 r., CR 146/57, RPE 1959, Nr 3, s. 346; U. Dąbrowska, w: J. Ignaczewski (red.), Rozwód i separacja, s. 312; T. Ereciński, w: T. Ereciński, KPC. Komentarz, t. 2, 2012, s. 490).

Ocena dowodu z przesłuchania stron przebiega w myśl ogólnych zasad, w tym zasady swobodnej oceny dowodów (art. 233). Gdy strona zainteresowana szybkim uzyskaniem rozwodu przytoczy okoliczności, które nie znajdują potwierdzenia w całokształcie materiału dowodowego, sąd może nie dać wiary zeznaniom tej strony i przy wyrokowaniu przyjąć za podstawę inne ustalenia (orz. SN z 28.3.1952 r., C 1390/51, NP 1953, Nr 5, s. 80; U. Dąbrowska, w: J. Ignaczewski (red.), Rozwód i separacja, s. 312).

Zauważyć należy, że zarówno dowód z przesłuchania stron, o którym mowa w art. 432 KPC, jak i ten w przepisach ogólnych (art. 299 i n. KPC), nie może być utożsamiany z informacyjnym przesłuchaniem stron.

Wydaje się, że w przypadku dowodu z przesłuchania stron w sprawie o unieważnienie małżeństwa, strona może powołać się na art. 261 § 2 KPC, **przyznający prawo odmowy odpowiedzi na pytania** jeśli zeznanie mogłoby narazić ją lub jej bliskich na odpowiedzialność karną, hańbę lub dotkliwą i bezpośrednią szkodę majątkową.

Dowód z przesłuchania stron w postępowaniu w sprawach małżeńskich powinien być przeprowadzony wnikliwie i dokładnie.

10. Odnosząc się do protokołu rozprawy w postępowaniu w sprawach małżeńskich, stwierdzić należy, że powinien on być sporządzony zgodnie z zasadami ogólnymi przewidzianymi w art. 157–162 KPC. Poza wymogami wskazanymi w art. 158 KPC[4], w art. 433 KPC określone zostały

---

[4] Art. 158. § 1 KPC **Protokół sporządzony pisemnie** zawiera oznaczenie sądu, miejsca i daty posiedzenia, nazwiska sędziów, protokolanta, prokuratora, stron, interwenientów, jak również obecnych na posiedzeniu przedstawicieli ustawowych i pełnomocników oraz oznaczenie sprawy i wzmianki co do jawności. Ponadto protokół sporządzony pisemnie zawiera wymienienie zarządzeń i orzeczeń wydanych na posiedzeniu oraz stwierdzenie, czy zostały ogłoszone, streszczenie wyników postępowania dowodowego, a także czynności stron wpływające na rozstrzygnięcie sądu (ugoda, zrzeczenie się roszczenia, uznanie powództwa, cofnięcie, zmiana, rozszerzenie lub ograniczenie żądania pozwu) oraz inne czynności stron, które według szczególnych przepisów ustawy powinny być wciągnięte, wpisane, przyjęte, złożone, zgłoszone lub wniesione do protokołu. Jeżeli sporządzenie odrębnej sentencji orzeczenia nie jest wymagane, wystarcza zamieszczenie w protokole treści samego rozstrzygnięcia. Czynności wymagające podpisu strony mogą być zamieszczane w odrębnym dokumencie stanowiącym część protokołu.

§ 1(1). Protokół, o którym mowa w § 1, może zawierać wnioski i twierdzenia stron oraz inne okoliczności istotne dla przebiegu posiedzenia; zamiast wniosków i twierdzeń można w protokole powołać się na pisma przygotowawcze.

§ 2. Jeżeli przebiegu posiedzenia nie utrwala się za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk albo obraz i dźwięk, protokół sporządzony pisemnie zawiera, oprócz danych i okoliczności określonych w § 1, wnioski oraz twierdzenia stron, udzielone pouczenia, a także wyniki postępowania dowodowego oraz inne okoliczności istotne dla przebiegu posiedzenia; zamiast wniosków i twierdzeń można w protokole powołać się na pisma przygotowawcze.

§ 3. **Protokół sporządzony za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk albo obraz i dźwięk** protokolant podpisuje podpisem elektronicznym gwarantującym identyfikację osoby protokolanta oraz rozpoznawalność jakiejkolwiek późniejszej zmiany protokołu. Protokół sporządzony pisemnie podpisują przewodniczący i protokolant.

dodatkowe wymogi, jakie powinien spełniać protokół rozprawy. W świetle powyższego przepisu powinien on zawierać oświadczenie małżonków co do liczby, wieku i płci dzieci żyjących, stosunków majątkowych i zarobkowych obu małżonków, szczególnych obowiązków utrzymania osób niebędących ich wspólnymi dziećmi oraz co do treści umowy majątkowej, jeżeli małżonkowie umowę taką zawarli. Oczywiste jest, że poza wskazanymi w nim okolicznościami, **protokół rozprawy może i powinien zawierać jak najwięcej informacji, pozwalających na ustalenie stanu faktycznego zgodnego z rzeczywistością, celem wydania prawidłowego orzeczenia**.

Podkreślić trzeba, że w sprawach małżeńskich **nie ma zastosowania skrócona forma protokołu** przewidziana przy wydawaniu wyroku zaocznego, gdyż sąd obowiązany jest przeprowadzić postępowanie dowodowe w całości.

11. Zgodnie z art. 434 KPC sąd może zarządzić przeprowadzenie przez wyznaczoną osobę **wywiadu środowiskowego** w celu ustalenia warunków, w których żyją i wychowują się dzieci stron. Oznacza to, że przeprowadzenie wywiadu środowiskowego w sprawach małżeńskich nie jest obligatoryjne (wyr. SN z 10.5.2000 r., III CKN 881/00, Legalis; I. Koper, w: H. Dolecki, T. Wiśniewski, KPC. Komentarz, t. 2, 2013, uw. do art. 434, Nb 3). Zasadniczo stosowany jest on w przypadku spraw, w których strony nie są w stanie ustalić zgodnego sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej nad małoletnimi dziećmi. Przedmiotem wywiadu środowiskowego jest ustalenie warunków, w których żyją i wychowują się dzieci stron.

Wywiad środowiskowy może zostać przeprowadzony przez wyznaczoną osobę, przepisy nie wskazują, jakie kwalifikacje musi mieć ta osoba, ale muszą być one odpowiednie do prowadzenia wywiadu. W praktyce wywiad, co do zasady, przeprowadzany jest przez kuratorów sądowych, działających na podstawie ustawy z 27.7.2001 r. o kuratorach sądowych (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 1014 ze zm.).

W doktrynie się podkreśla, że wywiad środowiskowy nie może zastąpić postępowania dowodowego, a zadaniem tegoż wywiadu jest przygotowanie tego postępowania (A. Zieliński, Postępowanie odrębne w sprawach małżeńskich, s. 26).

---

§ 4. Jeżeli jest to niezbędne dla zapewnienia prawidłowego orzekania w sprawie, przewodniczący może zarządzić sporządzenie transkrypcji odpowiedniej części protokołu sporządzonego za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk albo obraz i dźwięk.

§ 5. Minister Sprawiedliwości określi, w drodze rozporządzenia, rodzaje urządzeń i środków technicznych służących do utrwalania dźwięku albo obrazu i dźwięku, sposób sporządzania zapisów dźwięku albo obrazu i dźwięku oraz sposób identyfikacji osób je sporządzających, jak również sposób udostępniania oraz przechowywania takich zapisów, mając na uwadze:

1) konieczność właściwego zabezpieczenia zapisu dźwięku albo obrazu i dźwięku przed ich utratą, zniekształceniem, nieuprawnionym dostępem, usunięciem lub inną nieuprawnioną zmianą, a także rozpoznawalność dokonania uprawnionej zmiany lub usunięcia i identyfikacji osoby dokonującej tych czynności;

2) minimalne wymagania dla systemów teleinformatycznych używanych do realizacji zadań publicznych, określone w odrębnych przepisach;

3) konieczność zmiany formatu zapisu dźwięku albo obrazu i dźwięku lub przeniesienia na inny informatyczny nośnik danych w celu ponownego odtworzenia zapisu;

4) konieczność zapewnienia możliwości zapoznania się z zapisem dźwięku albo obrazu i dźwięku oraz uzyskania z akt sprawy zapisu dźwięku albo obrazu i dźwięku.

12. Prawomocny wyrok wydany w sprawie małżeńskiej ma skutek względem osób trzecich, z wyjątkiem części orzekającej o prawach i roszczeniach majątkowych dochodzonych łącznie z prawami niemajątkowymi (art. 435 KPC). Oznacza to, że wyrok wydany w sprawie małżeńskiej co do zasady korzysta ze **skuteczności rozszerzonej**, gdyż charakteryzuje się powagą rzeczy osądzonej *erga omnes*. Rozszerzona skuteczność dotyczy również wyroków zaocznych.

6. Prokurator.

1. Jeżeli powództwo o unieważnienie małżeństwa wytacza prokurator, pozywa on oboje małżonków, a w wypadku śmierci jednego z nich – kuratora ustanowionego na miejsce zmarłego małżonka (art. 448 KPC)

2. W sprawie o unieważnienie małżeństwa odpis pozwu doręcza się prokuratorowi i zawiadamia się go o terminach rozprawy (art. 449 § 1 KPC). Powoduje to obowiązek dołączenia do pozwu o unieważnienie małżeństwa dodatkowego odpisu pozwu i załączników dla prokuratora.

3. Wytoczenie sprawy o unieważnienie małżeństwa lub popieranie jej przez prokuratora, przepis art. 449 § 2 KPC wyłącza stosowanie art. 178 KPC[5] w sprawach o unieważnienie małżeństwa, wytoczonych lub popieranych przez prokuratora, a także wyłącza stosowanie przepisu art. 177 § 1 pkt 5 *in principio* KPC[6]. Wyjątkiem od zawieszenia postępowania w odniesieniu do art. 449 § 2 KPC jest art. 428 § 1 KPC na podstawie, którego popieranie żądania unieważnienia małżeństwa, przez prokuratora, postępowanie nie podlega zawieszeniu z powodu niestawiennictwa powoda na **pierwsze posiedzenie** wyznaczone w celu przeprowadzenia rozprawy na podstawie.

7. Udział kuratora w postępowaniu o unieważnienie małżeństwa

1. Zasadą wynikającą z art. 18 KRO jest, że nie można unieważnić małżeństwa po jego ustaniu. Jednakże nie odnosi się ono do spraw określonych w art. 447 § 1 KPC. Przepis ten ma zastosowanie w sytuacji, gdy określona osoba ma zamiar wytoczyć powództwo o unieważnienie małżeństwa z powodu **pokrewieństwa** między małżonkami lub z powodu **pozostawania przez jednego z małżonków w chwili zawarcia małżeństwa w zawartym poprzednio związku małżeńskim**.

Legitymację do złożenia wniosku o ustanowienie kuratora ma osoba, która zamierza **wytoczyć powództwo** o unieważnienie małżeństwa, a także **osoba trzecia mająca interes prawny** w wytoczeniu takiego powództwa, jak również **prokurator**.

2. Ustanowienie kuratora jest obligatoryjne także w przypadku, gdy pozwany umrze w toku postępowania o unieważnienie

[5] Art. 178 KPC Sąd może również zawiesić postępowanie na zgodny wniosek stron.

[6] Art. 177 § 1 pkt 5 KPC Sąd może zawiesić postępowanie z urzędu: w razie niestawiennictwa obu stron na rozprawie, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej.

3. Właściwym do rozpoznania takiego wniosku jest **sąd rejonowy miejsca zamieszkania zmarłego**. Ustanowienie kuratora następuje w trybie nieprocesowym. Kuratora ustanawia na zasadach ogólnych sąd opiekuńczy.

8. Zawieszenie i umorzenie postępowania o unieważnienie małżeństwa.

1. Zgodnie z art. 450 § 1 KPC do zawieszenie postępowania następuje, gdy w toku postępowania o unieważnienie małżeństwa doszło do śmierci małżonka. Dalsze konsekwencje przewidziane są w art. 450 § 2 i 3, w zależności od tego, czy zmarł powód czy pozwany. W przypadku śmierci małżonka – powoda **unieważnienia mogą dochodzić jego zstępni** na podstawie art. 19 § 2 KRO i art. 450 § 2 KPC. Każdy ze zstępnych ma pełną legitymację procesową, chociażby nie dziedziczył po zmarłym. Jeśli zstępni nie zgłoszą wniosku o podjęcie zawieszonego postępowania w ciągu 6 miesięcy po wydaniu postanowienia o zawieszeniu, postępowanie umarza się. Natomiast w przypadku śmierci małżonka – pozwanego, a jeżeli pozwanymi byli oboje małżonkowie, w przypadku śmierci jednego z nich, **postępowanie należy podjąć po ustanowieniu kuratora**. W przypadku śmierci obojga pozwanych małżonków, o ile postępowanie nie ulega umorzeniu (art. 447 § 1 [7] i 446[8] KPC), sąd ustanawia dwóch kuratorów.

Kuratora ustanawia sąd orzekający w sprawie na posiedzeniu niejawnym. Zgodnie z art. 450 § 3 KPC w razie śmierci pozwanego małżonka, a jeżeli pozwanymi byli oboje małżonkowie, w razie śmierci jednego z nich, postępowanie podejmuje się po ustanowieniu przez sąd orzekający na posiedzeniu niejawnym kuratora, który wstępuje na miejsce zmarłego małżonka.

Opracowano w oparciu o:

A. Harast-Sidowska/A. Góra-Błaszczykowska, Art. 425 i n. KPC. Komentarz, [w:] A. Góra-Błaszczykowska (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Tom I B. Komentarz. Art. 425–729, Warszawa 2020;

H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Pisma procesowe w sprawach rodzinnych z objaśnieniami i płyta CD, Warszawa 2014;

K. Gromek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Komentarz, Warszawa 2018;

K. Pietrzykowski, KRO. Komentarz, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 6, Warszawa 2020

Proszę o zapoznanie się z informacjami, które zostaną w najbliższym czasie zamieszczone na stronie **Katedry Prawa Rodzinnego i Praw Rodziny – „Informacje dla Studentów”**, a które będą związane z kwestią symulacji rozpraw.

---

[7] Art. 447 § 1 KPC Na wniosek osoby, która po śmierci jednego z małżonków zamierza wytoczyć powództwo o unieważnienie małżeństwa, sąd rejonowy miejsca zamieszkania zmarłego ustanawia kuratora. Jeżeli zmarli obydwoje małżonkowie, ustanawia się dwóch kuratorów.

[8] Art. 446 KPC W razie śmierci jednego z małżonków postępowanie umarza się.